

”Den här morgonen är världen stoft och aska, men den är inte
tömd på hopp.”

Vatten, rumslighet och utopisk potential i två ekodystopier

Rebecca Pettersson, 38762

Pro gradu-avhandling i litteraturvetenskap

Handledare: Katarina Båth och Pia-Maria Ahlbäck

Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi

Åbo Akademi

2020

ÅBO AKADEMI – FAKULTETEN FÖR HUMANIORA, PSYKOLOGI OCH TEOLOGI

Abstrakt för avhandling pro gradu

Ämne: Litteraturvetenskap	
Författare: Rebecca Pettersson	
Arbetets titel: "Den här morgonen är världen stoft och aska, men den är inte tömd på hopp." : Vatten, rumslighet och utopisk potential i två ekodystopier	
Handledare: Katarina Båth	Handledare: Pia-Maria Ahlbäck
<p>Abstrakt:</p> <p>I min avhandling utför jag en komparativ analys utgående från de två ekodystopierna <i>Minnet av vatten</i> (2017) av Emmi Itäranta och <i>De hemlösas stad</i> (2012) av Annika Luther. Jag tar fasta på rumslighet och förhållandet mellan globalt och lokalt i samspel med vattnets inverkan på platsen. Dessutom undersöker jag hur den utopiska potentialen tar sig uttryck i de två dystopierna.</p> <p>I båda verken får läsaren följa en ung, kvinnlig protagonist på deras respektive resor för att hitta sig själva samtidigt som de tvingas förhålla sig till klimatkatastrofen. Jag diskuterar och jämför således också protagonistens utveckling och aktörskap i de båda verken.</p> <p>Jag hävdar att det i båda romanerna finns en utopisk potential som fungerar som katalysator för protagonisternas aktörskap. I <i>Minnet av vatten</i> består den utopiska potentialen av en hemlig källa och De förlorade områdena. Båda de här platserna finns i någon mån utanför den styrande regimens vakande öga och präglas dessutom av vatten. I <i>De hemlösas stad</i> är den utopiska potentialen inte lika tydligt platsbunden som i <i>Minnet av vatten</i>. Istället uttrycks den utopiska potentialen i <i>De hemlösas stad</i> indirekt genom romanens tilltal till läsaren.</p> <p>Vidare lyfter jag fram hur scenariot långt är det samma i de två romanerna: havsvattennivån har höjts till följd av global uppvärmning och människans ohållbara aktivitet på jorden. Konsekvenserna ser dock helt olika ut i de två narrativen, och kommer också att påverka platsen, människorna och förhållandet mellan globalt och lokalt i olika utsträckning.</p> <p>I <i>Minnet av vatten</i> har Norden erövrats och styrs av en totalitär regim. Det nordiska är utraderat och ersatt med kulturyttringar från asiatisk tradition. I <i>De hemlösas stad</i> har Finland istället isolerat sig från omvärlden och antagit en bunkermentalitet som innebär att världens alla miljöflyktingar nekas hjälp.</p>	
Nyckelord: Emmi Itäranta, Annika Luther, vatten, spatialitet, utopisk potential, ekodystopi, ekokritik, ungdomslitteratur, aktörskap	
Datum: 8.5.2020	Sidoantal: 75
Abstraktet godkänt som mognadsprov:	

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och material	2
1.2 Mottagande och tidigare forskning	4
1.3 Disposition	7
2. Dystopin i en tid av klimatkatastrof	8
2.1 Dystopin – den nya didaktiska barnboken?	13
2.2 Spatialitet och planet	15
3. <i>Minnet av vatten</i> – Nostalgisk längtan och nordisk pastoral	24
3.1 Globalt och lokalt i Nya Qian	32
3.2 Den privilegierade protagonisten	40
4. <i>De hemlösas stad</i> – Förskjuten framtid och finsk nationalism	52
4.1 Individens jakt på identitet	62
5. Sammanfattning och slutsatser	66
Litteraturförteckning	70

1 Inledning

Vatten har sedan tidens början påverkat var och hur människor bosatt sig. Det är ett livgivande element som samtidigt kan te sig både skrämmande och främmande för människan. En hel del av de katastrofer som det rapporteras om i media idag har en direkt koppling till vatten eller avsaknaden av vatten. Jag tänker på tsunamin, översvämningar, torka, omfattande skogsbränder till följd av torka, törst, svält på grund av för mycket eller för lite regn, drunkningar, ja listan kunde göras lång.

Idag kommer vattenbristen riktigt nära eftersom Sverige de senaste somrarna haft brist på sötvatten. Samtidigt är den globala uppvärmningen en realitet, liksom västerlänningarnas ohejdade och ohämmade konsumtionsvanor. I november 2018 är en kvarts miljon människor på flykt från omfattande bränder i Kalifornien.

Hufvudstadsbladet rapporterar att Camp fire-branden som härjar i norra delarna av Kalifornien håller på att bli den dödligaste branden i delstatens historia.¹ Det är dock ingen ovanlighet att Kalifornien drabbas av bränder, utan tvärtom hör detta till det normala. Man talar till och med om skogsbrandssäsongen som infaller varje höst. Det här är en naturlig del av det biologiska kretsloppet, bränderna skapar plats för nytt liv.

Det anmärkningsvärda ligger i att bränderna blir allt våldsammare.

Skogsbrandssäsongen blir längre för varje år och 2018 började den redan i juli till följd av en rekordvarm och rekordtorr sommar.² Det Amerikanska Tv-bolaget CNN:s meteorolog Tom Sater varnar för klimatförändringens följder medan president Donald Trump skyller bränderna på misskötsel av skogar och hotar med att dra in federala bidrag till Kalifornien³. Tidigare har man som meteorolog kunnat hålla sig undan politiska konflikter, men inte ens att vara meteorolog är opolitiskt i dag,

¹ Hufvudstadsbladet, "Katastrofen i Kalifornien – det nya onormala", 12.11.2018 (hämtat 12.11.2018), TT-AFP-REUTERS.

² Jeanette Öhman, Hufvudstadsbladet, "Bränderna stänger delar av Los Angeles", 10.11.2018 (hämtat 12.11.2018).

³ CNN, "CNN meteorologist debunks Trump on wildfires" (hämtat 12.11.2018) <https://edition.cnn.com/videos/weather/2018/11/12/meteorologist-pushes-back-trump-claim-wildfires-sater-sot-nr-vpx.cnn>

konstaterar Sater.⁴ I december 2019 utlyses nödläge i östra Australien till följd av värmeböljan som försvårar släckningsarbetet av massiva skogsbränder.⁵ Sociala medier fylls av bilder på brännskadade koalor. Det blir brandbilsbrist i Australien, och därmed brist på vatten⁶.

Tillgången till vatten ser olika ut på olika platser i världen, men de grupper som bidrar mest till den globala uppvärmningen är också de som lider minst. Den globala uppvärmningen är alltså inte bara en naturvetenskaplig fråga, utan också en klassfråga. Dessutom är det en fråga som i takt med att den litteratur som utges allt mer kretsar kring klimatångest och framtida katastrofscenarion hör under det ekokritiska forskningsområdet. Sätillvida har vi alltså också att göra med en fråga som rör både människa och miljö.

I introduktionen till sin bok *Dancing with disaster* (2015) skriver Kate Rigby: ”The idea that gave rise to this book was forged in the fires of a perilously warming planet”⁷. Samma princip gäller den här avhandlingen. Det går inte att förbise den konsumtionskritiska och miljöhistoriska aspekten som präglar de två romaner jag analyserar. Av den anledningen utgår den här analysen från den ekokritiska teoribildningen.

1.1 Syfte och material

Syftet med min avhandling är att ur ett ekokritiskt perspektiv granska och jämföra rumslighet och utopisk potential i Annika Luthers *De hemlösas stad* från 2011⁸ och Emmi Itärantas *Teemestarin kirja*⁹ från 2012. Båda romanerna är dystopiska

⁴ CNN, ”CNN meteorologist debunks Trump on wildfires” (hämtat 12.11.2018) <https://edition.cnn.com/videos/weather/2018/11/12/meteorologist-pushes-back-trump-claim-wildfires-sater-sot-nr-vpx.cnn>

⁵ Niklas Evers, ”Nödläge i Australien på grund av bränder och värmebölja: ’Brandbilarna räcker inte till’”, *Svenska Yle*, 19.12.2019, (hämtat 21.4.2020). <https://svenska.yle.fi/artikel/2019/12/19/nodlage-i-australien-pa-grund-av-brander-och-varmebolja-brandbilarna-racker-inte>

⁶ Ibid.

⁷ Kate Rigby, *Dancing with disaster: environmental histories, narratives, and ethics for perilous times*, Charlottesville : University of Virginia Press 2015, s. 1.

⁸ Annika Luther, *De hemlösas stad*, Helsingfors: Söderströms 2011.

⁹ Emmi Itärantaa, *Teemestarin kirja*, Helsinki: Teos 2012.

berättelser där vattnets närvaro, respektive frånvaro påverkar rumsligheten och den utopiska potentialen i en miljöförstörd och dystopisk värld, därav är vatten ett återkommande tema i min avhandling.

Det är också vattnets vara eller inte vara som delvis ger upphov till de problem och utmaningar som protagonisterna ställs inför. Sammanfattningsvis kan man säga att det i *Teemestarin kirja* är bristen på vatten, i kombination med den totalitära regim som kontrollerar vars och ens ranson av vattnet som begränsar människornas liv. I *De hemlösas stad* däremot är det vattnet som tränger ihop och samlar människor från hela världen. Det här tvingar dem att samexistera på en betydligt mindre yta av jorden än vad vi idag är vana vid. I det ena fallet ställs vi inför ett önskat överflöd av vatten och i det andra fallet möter vi en skriande brist på vatten. Vattnet är följaktligen ett element som styr och präglar människors vardag i de två dystopiska skildringar jag studerar.

Min frågeställning lyder således: Hur definieras rumsligheten, förhållandet mellan globalt och lokalt samt utopisk potential i *Teemestarin kirja* och *De hemlösas stad* i förhållande till vattnet. Dessutom undersöker jag de respektive protagonisternas aktörskap och utveckling, i det här fallet två flickors, dels under katastrofala omständigheter och dels i katastrofens efterdyningar.

Slutligen diskuterar jag huruvida de båda verken platsar i dystopigenren. Eftersom båda berättelserna har klassats som dystopier och också innehåller tydliga intertexter till de klassiska dystopierna är det relevant att reda ut hur de båda ungdomsromanerna samtalar med det förflutna och kända verk inom genren. Metodiskt sett innebär det här att jag visar på likheter till de klassiska dystopierna och redogör för varför de båda verken passar in i dystopitraditionen.

Jag använder mig av den svenska översättningen av *Teemestarin Kirja* (2012), som på svenska går under namnet *Minnet av vatten*¹⁰ och har översatts av Camilla Frostell. Jag är medveten om att *Minnet av vatten* är Frostells tolkning av Itärantas verk, men bedömer att den är trogen originalet. Eftersom min avhandling är skriven i och för en svenskspråkig kontext anser jag det motiverat att utgå från den svenska översättningen.

¹⁰ Emmi Itärinta, *Minnet av vatten*, översättning: Camilla Frostell, Stockholm: Modernista 2017.

Intressant i sammanhanget är att översättningsrättigheterna till Itärantas debut *Minnet av vatten* har sålts till åtminstone tjugo länder. Luthers *De hemlösas stad*, som utkom året innan, har ganska långt stannat på den finlandssvenska marknaden, även om den också fått en del recensioner i svenska dagstidningar och översatts till finska.

Itäranta skrev sin prisbelönta debutroman på både engelska och finska parallellt.¹¹

Det här är givetvis något som kan ha påverkat att den spreds så effektivt och fått ett så pass varmt mottagande också utanför Finland. I följande kapitel återkommer jag till det här.

Anledningen till att just det här är ett intressant material för en komparativ och ekokritisk analys är att berättelserna har mycket gemensamt. Båda författarna är finländare, båda romanerna har blivit definierade som ungdomsdystopier och båda har en flickrebell som huvudperson. Men framför allt är de båda miljömedvetna katastrofskildringar där vattnet har förändrat världen.

1.2 Mottagande och tidigare forskning

I den brittiska dagstidningen *The Guardian* skriver Adam Roberts:

One who has [made it through the language barrier] is Emmi Itäranta, whose poetic and melancholy debut *Memory of Water* (Harper Voyager) was originally published in her native Finnish. Itäranta, now resident in Kent, translated it herself into flawless English. But how many non-Anglophone writers have such polylingual skills?¹²

I den amerikanska dagstidningen *The Washington Post* omnämns Itärantas debut av Nancy Hightower. Hon skriver bland annat: "Itäranta's lyrical style makes this dystopian tale a beautiful exploration of environmental ethics and the power of ritual."¹³ Det här är bara två av många exempel, Itäranta har blivit hyllad av

¹¹ <http://www.emmiitaranta.com/memory-of-water>, (hämtat, 14.5. 2018) .

¹² Adam Roberts, *The Guardian*, "Best science fiction books of 2014", (hämtat, 19.9.2019) <https://www.theguardian.com/books/2014/dec/05/best-science-fiction-books-2014>.

¹³ Nancy Hightower, *The Washington Post*, "Best science fiction and fantasy in June" (hämtat, 19.9.2019) https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/best-science-fiction-and-fantasy-in-june/2014/06/17/b48518b2-f197-11e3-914c-1fbd0614e2d4_story.html.

recensenter såväl i de inhemska dagstidningarna och tidskrifterna som runtom i hela Europa och även i USA.

Luthers *De hemlösas stad* har som tidigare nämnts stannat på den finska, finlandssvenska och sverigesvenska marknaden, men även fått goda recensioner såväl i Sverige som i Finland. I *Hufvudstadsbladet* skriver Maria Lassén-Seger till exempel: ”*De hemlösas stad* fungerar på många plan, som allvarlig dystopi, inkännande tonårsskildring och svidande satir över ett trygghetsfinland som in i det sista gömmer huvudet i sanden. Det är en fiffig och bitsk humoristisk berättelse som aldrig förlorar sin samtidigt sturska och sköra huvudperson ur sikte.”¹⁴

Per Israelson är inte lika odelat positiv till Luthers *De hemlösas stad* i sin recension för *Svenska Dagbladet*, även om de positiva aspekterna också enligt honom överväger de negativa. Han skriver: ”Luther berättar medryckande, djupt rotat i skeendet, utan övergripande, förklarande perspektiv. Det faller väl in med katastrofens fragmenterande världsbild.”¹⁵

I *12 tarinaa kirjoittamisesta* (2017) av Ronja Salmi och Mikko Toiviainen¹⁶ nämns Emmi Itäranta och hennes skrivande av *Minnet av vatten*. *12 tarinaa kirjoittamisesta* kretsar dock inte i första hand kring litteraturen i sig, utan kring de tolv författarna som intervjuas.

I tidskriften *Utopian Studies* (Volym 30, nummer 2, 2019) ingår en artikel vid namn *Young Saviors and Agents of Change: Power, Environment, and Girlhood in Contemporary Finnish Young Adult Dystopias*. I artikeln undersöker Maria Laakso, Toni Lahtinen och Hanna Samola motivet kring barnet som ”frälsare” i fyra samtida finska dystopier riktade till unga-vuxna. Två av de författarskap som undersöks är just Emmi Itärantas och Annika Luthers.¹⁷

¹⁴ Maria Lassén-Seger, *Hufvudstadsbladet*, ”Luthers vattenvärld fungerar”, (hämtat 19.9.2019) <http://gamla.hbl.fi/kultur/recension/2011-08-25/luthers-vattenvarld-fungerar>.

¹⁵ Per Israelson, *Svenska Dagbladet*, ”Vardagligt liv efter undergången”, (hämtat, 19.9.2019) <https://www.svd.se/vardagligt-liv-efter-undergangen>.

¹⁶ Ronja Salmi och Mikko Toiviainen, *12 tarinaa kirjoittamisesta*, Helsingfors: Werner Söderström Osakeyhtiö 2017.

¹⁷ Maria Laakso, Toni Lahtinen och Hanna Samola, ”Young Saviors and Agents of Change: Power, Environment, and Girlhood in Contemporary Finnish Young Adult Dystopias”, i: *Utopian Studies*, Vol 30, Nr 2, 2019.

Toni Lahtinen, filosofiedoktor vid Tammerfors universitet, medverkar också som bäst i ett ämnesöverskridande forskningsprojekt som går under namnet ”Aqua – Water as social and cultural space”. Lahtinen undersöker vattnet som trop inom finsk litteratur. Ett av de områden han fördjupar sig i är: ”the myth of the Great Deluge in contemporary climate fiction where flooding waters threat the national utopian vision of Finland as an isolationist, peaceful haven, far away from the troubles of the world.”¹⁸ Samverkan mellan vattnet och platsen är alltså något som undersöks i fler kontexter och som ser ut att kunna bli ett forskningsområde som får allt starkare fotfäste, så också i tusen sjöars land.

När det kommer till protagonistens utveckling i dystopin kan Maria Laaksos artikel *Nuorten lokerointi ja kehittyminen Salla Simukan nuortendystopiaromaaneissa Jäljellä ja Toisaalla* (Publicerad i *Sananjalka*, Vol 60, Nr 60, 2018) nämnas.¹⁹ Laakso reflekterar över klassifikation som motiv i Simukkas romaner och hon koncentrerar sig särskilt på kopplingen mellan motivet och det mer övergripande temat kring att växa upp. Dessutom undersöker hon de olika genreramar som Simukka använder för att diskutera en uppväxt i samtida samhällen. De genretraditioner som inkluderas i Simukkas författarskap och Laaksos artikel är dystopisk fiktion, litteratur riktad till unga-vuxna och saga. I abstraktet till artikeln skriver Laakso: ”In this article I propose, that the classification motif allegorizes the demands set to adolescents in contemporary society but also appeals to the young readers as a fantasy of belonging to the group.” Artikeln har bland annat nominerats till årets artikel av Kone stiftelsen.

Vid Åbo Akademi pågår som bäst ett projekt inom samtida finlandssvensk litteratur för barn och ungdomar under ledning av docent Mia Österlund. Projektet går under namnet ”Konkurrerande tidsordningar (KOTI) – Krononormativitet i 2000-talets finlandssvenska litteratur och kultur för barn och ungdomar”.²⁰ Projektets syfte är

¹⁸ <https://research.uta.fi/aqua/toni-lahtinen/>, (hämtat, 22.4.2020).

¹⁹ Maria Laakso, ”Nuorten lokerointi ja kehittyminen Salla Simukan nuortendystopiaromaaneissa Jäljellä ja Toisaalla”, i: *Sananjalka*, Vol 60, Nr 60, 2018.

²⁰ Svenska Litteratursällskapets webbplats, pressmeddelande: <https://www.sls.fi/sv/nyheter/sls-finansierar-forskning-kring-ungdomslitteratur-och-utlandsfinlandssvenskar>, 22.10.2018, (hämtat, 8.5.2020).

ekokritiskt och tvärvetenskapligt motiverat och rör sig således inom delvis samma ramar som min avhandling.

Ekofiktion i allmänhet och ekodystopi i synnerhet är växande genrer i dag. Det här syns också på den forskning som förs. Jag har här nämnt några finska artiklar, böcker och forskningsprojekt som rent tematiskt ligger nära min avhandling. Om man ytterligare vidgar blicken ser man snabbt en hel del andra projekt som rör ekodystopin, vattnet eller protagonistens utveckling i en miljöförstörd värld även om de inte direkt berör de romaner jag intresserar mig för i min avhandling.

1.3 Disposition

Efter detta inledande kapitel följer ett kapitel där centrala begrepp och teoretiska utgångspunkter presenteras. *Dystopin i en tid av klimatkatastrof* är rubriken för avsnitt 2 i teoridelen. Ekodystopin är numera ett välkänt fenomen som av givna anledningar har fått stor genomslagskraft. I dag upplever en stor del av mänskligheten miljöhotet som ett reellt hot. Av den anledningen är det inte särskilt konstigt att ekodystopin både skrivs och läses i dag. Ekodystopin existerar på så vis i ett slags tvärvetenskapligt gränsland där narrativet påminner om vår verklighet och samtid i så pass stor utsträckning att det bidrar till fängslande läsning och eftertanke. Teorier från både ekokritik och dystopiforskning presenteras och diskuteras således i kapitel 2.

En stor del av den ekofiktion, och de ekodystopier, som ges ut i dag riktar sig till unga-vuxna. I avsnitt 2.1 diskuterar jag huruvida den dystopiska fiktionen kan ses som den nya didaktiska barn- och ungdomslitteraturen och vilka problem och möjligheter som uppstår i anslutning till den frågan.

I teoridelen tredje avsnitt, 2.2, diskuterar jag platsen, alltså spatialiteten och rumsligheten, samt planeten, som i den här kontexten syftar såväl på ekokritiken som på övrig miljöforskning och ett globalt perspektiv. Detta eftersom uppfattningen av rummet långt påverkas av ekokatastrofen i de två verk som ligger till grund för min analys. Diskussionen kring spatialitet, miljö och ekologi gör sig bäst så länge den får finnas i ett gränsland mellan de olika teoribildningarna.

Avhandlingens analysdel är uppdelad i två kapitel med några underordnade avsnitt var. I de två huvudsakliga kapitlen behandlas romanerna var för sig. I kapitel 3 diskuterar jag *Minnet av vatten* medan fokus i kapitel 4 ligger på *De hemlösas stad*. I analysdelen ges *Minnet av vatten* något mer utrymme än *De hemlösas stad*. Det här är jag medveten om och det bottnar i att jag, utgående från mina frågeställningar, hittat mer material för analys i *Minnet av vatten* än i *De hemlösas stad*.

Bägge romanerna analyseras vidare ur två perspektiv, dels utgående från hur rumsligheten definieras av vattnet, dels med fokus på protagonistens aktörskap under och efter ekokatastrofala omständigheter.

Kapitel 5 utgörs av en jämförande diskussion där de två ungdomsdystopierna jämförs ur tidigare nämnda perspektiv.

2 Dystopin i en tid av klimatkatastrof

Då man pratar om dystopigenren finns det två huvudsakliga sätt att definiera dystopin. Endera som en undergenre till utopin, alltså en anti-utopi, eller som en egen kategori jämbördig med utopin. För att reda ut begreppen kommer jag här nedan att presentera några definitioner på utopi och dystopi. I följande citat återges Gregory Claeys utredning av begreppen:

Dystopias are often used interchangeably with 'anti-utopia' or 'negative utopia', by contrast to utopia or 'eutopia' (good place), to describe a fictional portrayal of a society in which evil, or negative social and political developments, have the upper hand, or as a satire of utopian aspirations which demonstrate, in B.F. Skinner's words, 'ways of life we must be sure to avoid' – in the unlikely event that we can agree on particulars.²¹

Begrepp som utopi och dystopi är av fler anledningar inte helt enkla att definiera. Detta eftersom också definitionen av ett idealsamhälle, eller vad som är motsatsen till ett idealsamhälle beror på kontext och vem som uttalar sig i frågan. Det här är ett

²¹ Gregory Claeys, *The Cambridge Companion to Utopia Literature*, Cambridge University Press 2010, s. 107.

välkänt problem inom forskningen kring utopi och dystopi. Även det här kommenterar Claeys:

Thus the liberal paradigm of universal opulence and stable democracy is itself also an utopian ideal, and itself susceptible to dystopian failure, both economically and environmentally. There is of course something in the argument that, just as one person's terrorist is another's freedom-fighter, so is one person's utopia another's dystopia.²²

I ovanstående citat framkommer ett flertal bra poänger som också väcker frågor av en mer filosofisk art. De dystopier som min analys grundar sig på utgår från den här insikten om att ett universellt välstånd och stabil demokrati bara i sig självt är ett utopiskt ideal, men framför allt är de skapade ur en medvetenhet kring hur efterdyningarna av den västerländska välfärden kan komma att se ut.

Claeys lyfter fram att de utopiska idealen i något skede måste utmynna i en dystopisk kollaps, och det är just en sådan ekonomisk och ekologisk kollaps som beskrivs i såväl *De hemlösas stad* som i *Minnet av vatten*. I diskussionen kring hur dystopin ska definieras håller jag långt med det resonemang som Judith Meurer-Bongardt för i sin avhandling *Wo Atlantis am Horizont leuchtet oder eine Reise zum Mittelpunkt des Menschen : utopisches Denken in den Schriften Hagar Olssons*:

I apokalypsen hittar man det fruktbara kaos som har en stor betydelse i Hagar Olssons texter. Samtidigt visar den att utopi och dystopi inte längre kan uppfattas som motsatser. I dessa döds- och undergångsföreställningar finns vid sidan om en kritisk komponent alltid möjligheten till pånyttfödelse och förnyelse. Därför står begreppen ”utopisk litteratur” i min studie för texter med både utopiska och dystopiska drag.²³

Det här är knappast en definition av utopi- och dystopibegreppen som går att tillämpa på all dystopisk eller utopisk litteratur. Meurer-Bongardt själv utgår ju till exempel

²² Claeys 2010, s. 108.

²³ Judith Meurer-Bongardt, *Wo Atlantis am Horizont leuchtet oder eine Reise zum Mittelpunkt des Menschen : utopisches Denken in den Schriften Hagar Olssons*, Åbo: Åbo Akademis förlag 2011, s. 499.

från Hagar Olssons litterära produktion som i sig inte är utpräglat utopisk eller dystopisk. Jag bedömer dock att det här är en tolkning av dystopi- och utopibegreppen som är relevant för min undersökning. Detta eftersom det i de två ungdomsdystopierna trots allt finns kvar en möjlighet till förnyelse. I båda romanerna finns det vid sidan av handlingsnivåns dystopiska perspektiv också ett mindre nattsvart metaperspektiv som uppstår genom att läsaren görs medveten om vilka val som i vår tid ännu är möjliga. Jag läser till exempel den tidsperiod som i *Minnet av vatten* kallas ”den gamla eran” som vår tid. Det är en klar framtidsskildring som i flera avseenden erbjuder precis den här ”möjligheten till förnyelse” som Meurer-Bongardt påvisar.

Vidare definierar Meurer-Bongardt utopin som ”ett föregripande av framtiden som utgår ifrån en direkt eller indirekt samtidskritisk hållning”.²⁴ Också i den ungdomsdystopiska genren rymmer framtidsskildringen en samtidskritisk nivå.

Sharon R. Wilson diskuterar också hon huruvida man genom att ifrågasätta den allmänna konventionen kring genre kan komma fram till nya slutsatser. En av de slutsatser Wilson tar fasta på i sammanhanget är att gränserna kring utopi och dystopi i dag har suddats ut något och kanske rentav bidragit till en ny genre, nämligen den kritiska dystopin, eller ”critical dystopia” som Wilson själv använder. Den kritiska dystopin innefattar enligt henne element från såväl dystopin som utopin.²⁵

Samma princip som Meurer-Bongardt, och i någon mån också Wilson, illustrerar gäller *De hemlösas stad*. Här erbjuds ett öppet slut med dystopiska framtidsutsikter men utopisk potential. Något alternativ till vad världens räddning kunde vara erbjuds inte. Däremot skyddas läsaren bakom en medmänsklighet som inkluderar och visionerar.

I min avhandling fungerar alltså den nämnda definitionen av utopi och dystopi ypperligt. I och för sig är det i första hand inte frågan om en ny definition av genren, utan snarare en diskussion kring ett nytillskott inom genren. Huruvida samma teori kunde tillämpas på de klassiska dystopierna som Orwells *1984* ställer jag mig skeptisk till. Det här är en diskussion jag inte kommer att gå djupare in på, men min

²⁴ Meurer-Bongardt 2011, s. 498.

²⁵ Sharon R. Wilson, *Women's Utopian and Dystopian Fiction*, Cambridge Scholars Publishing 2013, s. 156.

uppfattning är att det i dag kanske finns två huvudsakliga riktningar inom dystopitraditionen. Renodlade dystopier som lämnar läsaren i ett tillstånd av hopplöshet, så som *1984*, och dystopier med en tydlig utopisk potential, så som de verk som ligger till grund för min analys. Var man drar gränsen mellan dessa och exakt vilka kännetecken de här två typerna i så fall ska präglas av är dock problematiskt.

Yvonne Hammer tangerar ytterligare det här temat då hon diskuterar det dystopiska uttrycket i barn- och ungdomslitteratur. "Identified as a 'transformative utopianism' the merged generic pattern in children's fiction is differentiated from more nihilistic dystopian traditions of adult science fiction as both utopian and dystopian themes may be used simultaneously to create new frames of reference."²⁶

Hammer nämner i ovanstående citat den mer nihilistiska dystopitraditionen inom vuxenlitteraturen.²⁷ Några av de här stilbildande dystopierna är till exempel *We* av Yevgeny Zamyatin som utkom första gången 1924 på engelska. Zamyatin är en nyckelperson då det kommer till dystopin eftersom hans verk helt tydligt har influerat såväl Aldous Huxley's *Brave new world* (1932) som George Orwell's *1984* (1949). De två senare nämnda verken har likväl fått mer uppmärksamhet och spridning.

Ekokritiken är i motsats till forskningen kring dystopi och utopi en relativt ny vetenskaplig disciplin. Den fick fotfäste som vetenskaplig disciplin i USA och England mellan 1994 och 1996. Anledningen till att just den här perioden anses vara den avgörande för ekokritiken är främst att organisationen *Association for the Study of Literature and Environment* grundades i USA vid denna tidpunkt.²⁸

Redan under 1960-talet blev miljöfrågan dock synlig inom litteraturen till följd av att Rachel Carsons klassiker *Silent Spring* (1962) blev publicerad.²⁹ 1996 publicerades

²⁶ Yvonne Hammer, 'Confronting ecological futures: global environmental crises in contemporary survival quests for young adults' i Barnboken, Volym 33, no 2, 2010, s. 37.

²⁷ En dylik indelning i "vuxenlitteratur" och "barn- och ungdomslitteratur" är både problematiskt och omtvistad. I det här sammanhanget upplever jag dock att den fungerar och i någon mån är befogad.

²⁸ Sofie Furu (2013): "Från klösande lodjur till brinnande skyskrapor". Intervju med Pia-Maria Ahlbäck. Horisont, 2.

²⁹ Sofie Furu (2013): "Från klösande lodjur till brinnande skyskrapor". Intervju med Pia-Maria Ahlbäck. Horisont, 2.

The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology, en vetenskaplig antologi som samlade spridda intressen under ett gemensamt namn och således introducerade ekokritiken som vetenskaplig disciplin.³⁰

Cheryll Glotfelty ger en introduktion till födelsen av miljöbetingade litteraturstudier i *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Där lyfter hon fram hur man inom andra grenar av humaniora betydligt tidigare tagit in miljön i forskningen.³¹ I mitten av 1980-talet planterades enligt henne fröet till miljöbetingade litteraturstudier i och med att forskare började företa sig samarbetsprojekt inom området. I början av 1990-talet började fröet växa.³² Men vad är då ekokritik i grund och botten? Glotfeltys definition lyder så här: ”Simply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment.”³³

En avhandling som kombinerar ekokritik, dystopi och rumslighet, eller heterotopi är Pia Maria Ahlbäcks avhandling *Energy, heterotopia, dystopia : George Orwell, Michel Foucault and the twentieth century environmental imagination* (2001) Ahlbäck diskuterar hur platsen definieras i Orwells 1984 utgående från Foucault’s teorier kring heterotopi.

Hon konstaterar bland annat att en av de avgörande genremarkörerna då det kommer till utopin är att de samhällen som föreställs i utopin inte har några referenter.³⁴ Samma princip tänker jag mig att gör sig gällande inom dystopigenren, ifall man väljer att betrakta den som en fristående genre.

Consequently, the utopia is a literary genre picturing a good place which is nowhere to be found – this place is purely textual and imaginary. This is maybe the most important characteristic of the genre: the societies imagined in utopian works have no

³⁰ Sofie Furu (2013): ”Från klösande lodjur till brinnande skyskrapor”. Intervju med Pia-Maria Ahlbäck. Horisont, 2.

³¹ Cheryll Glotfelty, Harold Fromm m.fl, *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, Athens (Ga.): University of Georgia 1996, s. 17.

³² Glotfelty, Fromm m.fl 1996, s. 17.

³³ Glotfelty, Fromm m. fl 1996, s. 18.

³⁴ Ahlbäck 2001, s. 145.

referents, i.e. they cannot be found as physical spaces in the world outside of the texts.³⁵

Ovanstående citat redogör för varför forskning kring rumslighet och spatialitet är befogad då man rör sig inom genrer som utopi och dystopi. Precis som Ahlbäck säger är utopin (och dystopin) en litterär genre som i sig självt avbildar en plats som inte kan återfinnas i verkligheten. Det är alltså också i mångt och mycket platsen och samhället som traditionellt placerar in en berättelse i genren. Om man ytterligare tar in ekodystopin blir det ännu mer givet. Miljöaspekten i samverkan med den imaginära platsen inbjuder till forskning kring spatialitet.

2.1 Dystopin – den nya didaktiska barnboken?

Lawrence Buell hävdar i inledningen till sin avhandling *Writing for an Endangered World* (2001) att en miljöinriktad fantasi potentiellt kan stimulera till fyra typer av förbindelser med den fysiska världen. Den kan förena läsare med såväl mänskligt som ickemänskligt lidande, den kan återförbinda läsaren med platser som hen har besökt, eller som hen annars aldrig skulle besöka rent fysiskt. En miljöbetingad föreställningsförmåga kan också vända läsarens blick mot alternativa framtidsscenarioer och framför allt kan den påverka läsarens omsorg om den fysiska världen: få den att kännas mer eller mindre värdefull, disponibel eller utsatt för fara.³⁶

Vidare lyfter Buell fram att en av de specialiteter som skönlitteraturen besitter är att skapa en förnimmelse av platsen, eller ”a sense of place” som han uttrycker det. Den här potentialen inom skönlitteraturen har enligt Buell en stor inverkan på människans miljöbetingade oro.³⁷

Samtidigt är det värt att nämnas att utbudet inom dystopigenren för ungdomar och unga vuxna har exploderat de senaste åren, och tematiken är allt som oftast

³⁵ Ahlbäck 2001, s. 145.

³⁶ Lawrence Buell, *Writing for an Endangered World*, Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press 2001, s. 2.

³⁷ Buell 2001, s. 56.

klimatkrisen, havsvattennivåns höjning och framtida generationers potentiella undergång. I *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults : Brave New Teenagers* (2013) konstaterar Carrie Hintz, Balaka Basu och Katherine R. Broad att den dystopiska fiktionen inte nödvändigtvis är särskilt progressiv, utan snarare fungerar som den nya didaktiska litteraturen, inte mer modern än de victorianska barnberättelserna.

Writing for young people tends to balance the desire to please and instruct, dulce et utile, and this tension is particularly marked in YA [Young Adult] dystopias. With their prescriptive qualities and unveiled moral messages, YA dystopian writing can seem preachy and even old-fashioned. However edgy the covers of these novels may appear, with burned-out landscapes and hip warriors, the didacticism of their content is reminiscent of that of Victorian novels for children.³⁸

Huruvida det här är problematiskt eller inte är mer av en moralisk frågeställning. Ingen text skapas i ett vakuum och var gränsen går för hur moraliserande ett skönlitterärt verk får vara utan att klassas som något alldeles för didaktiskt och utdaterat är en relevant frågeställning i sammanhanget. Den utopiska potentialen utesluter inte att skönlitteraturen också kan ha en didaktisk eller moraliserande tendens, men den försvagas om moraliserandet blir alltför framträdande. I och med att forskningen i mångt och mycket pekar på den utopiska potentialen i dystopiska berättelser för unga som en förutsättning för handling anser jag det vara viktigt att belysa också det här förhållningssättet.

Yvonne Hammer visar på en annan aspekt i skönlitteraturen som också inverkar på människans medvetenhet rörande miljöfrågor. "When narrative tension is used to create a dialogue between utopian and dystopian frames, environmental discourse can shape attitudes by contrasting utopian and dystopian possibilities"³⁹ Här tangerar Hammer något som berör min undersökning direkt i och med att det i mitt primärmaterial finns en sådan här kontrastering mellan utopiska och dystopiska alternativ. Utopin är närvarande i huvudkaraktärens introspektion medan dystopin är

³⁸ Carrie Hintz, Balaka Basu and Katherine R. Broad, *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults : Brave New Teenagers*, Taylor and Francis 2013, s. 5.

³⁹ Hammer 2010, s. 37.

närvarande överallt i den omkringliggande omgivningen i *Minnet av vatten*. I *De hemlösas stad* tar sig den här kontrasteringen ett annat uttryck. Framtidsskildringen är förfärlig och miljömedvetenheten gnager på samvetet genom läsningen, men likväl är humorn och lättsamheten alltid inom räckhåll.

I följande kapitel går jag djupare in på teorier kring spatialitet och rumslighet i kombination med ekokritik.

2.2 Spatialitet och planet

Med rubriken ”Spatialitet och planet” vill jag peka på det samspel som finns i forskningen kring ekokritik och spatialitet. Samtidigt visar den också på förhållandet mellan det regionala och det globala.

Enligt Rigby berättar de narrativ som vi själva skapar något om vår relation till såväl andra människor som andra levande individer och vår övriga omgivning. Den här principen gör sig också gällande då man ser på hur vi förbereder oss inför, agerar på och återhämtar oss från olika former av ekologiska katastrofer. Rigby uppmärksammar också vilka alternativ vi har att tillgå när det kommer till hur vi reagerar på ekokatastrofer:

In a perilously warming world, the kinds of stories that we tell about ourselves and our relations with one another, as well as with nonhuman others and our volatile environment, will shape how we prepare for, respond to, and recover from increasingly frequent and, for the communities affected, frequently unfamiliar forms of eco-catastrophe-whether, for example, we adopt the bunker mentality that’s every man for himself; or whether we are prepared to lend a helping hand to total strangers, including those ‘strange strangers’ who are not of our kind.⁴⁰

Då sådana katastrofer inträffar drabbar de ofta någon. En katastrof behöver inte heller drabba oss direkt för att påverka vår tillvaro utan kan också indirekt påverka våra levnadsvillkor i och med att till exempel andra människor blir hemlösa och behöver evakueras till följd av en katastrof.

⁴⁰ Rigby 2015, s. 2.

Då man pratar om ekokatastrofer och naturkatastrofer parallellt är det också viktigt att definiera vad de här begreppen innebär och var distinktionen ligger. En naturkatastrof är en katastrof orsakad av naturliga händelser med allvarliga följder för samhälle och miljö. En naturkatastrof skulle alltså inte vara en katastrof om det inte vore för att människor drabbas av den utan är i grunden en ”naturlig händelse”.

En ekokatastrof är däremot en katastrof som orsakats av människans aktivitet på jorden. Följderna av de här två typerna av katastrofer kan alltså se ut på precis samma sätt, skillnaden är hur, och på grund av vilka bakomliggande faktorer, de uppkommer.

Eftersom ingen människa lever i ett vakuum påverkar andra människors förändrade livssituationer också vår tillvaro. Vår moraliska kompass kan till exempel behöva kalibreras ifall andra människor behöver vår hjälp eller behöver skapa sig ett nytt hem på det landområde vi definierar som ”vårt”. Omfattningen av en katastrof påverkas dock starkt av vad som händer efter att katastrofen har blåst över. Faktorer som påverkar det här är till exempel vilken kapacitet de som påverkas har att omgruppera sig och återhämta sig. Rigby kommer också in på hur den narrativa fiktionen påverkar både samtiden och framtiden, samtidigt som den speglar det förgångna:

From my interdisciplinary location within what some of us ‘down under’ were then calling the ‘ecological humanities’, I therefore set out to explore, first, what might be learned from the historical reconsideration of past disasters in the hermeneutic horizon of contemporary global ecological or, more precisely, ecosocial imperilment; and, second, whether narrative fiction might provide a vehicle for fostering deeper reflection on the ontological, epistemological, and ethical underpinnings and implications of different kinds of disaster narratives.⁴¹

I stycket ovan framkommer de centrala utgångspunkterna för Rigbys undersökning. Precis som Rigby, tror också jag att den narrativa fiktionen kan fungera som ett slags hjälpmedel för att frambringa en djupare förståelse för den ontologiska, epistemologiska och etiska bakgrunden till olika slags katastrofnarrativ.

⁴¹ Rigby 2015, s. 14.

Nämnvärt i sammanhanget är att Rigby har en stark koppling till Australien, något som också avspeglas tydligt i hennes forskning. Rigby beskriver till exempel i introduktionskapitlet till *Dancing with disaster* vilken inverkan temperaturhöjningen har haft på just Australien. Rigbys koppling till Australien är viktig att nämna av två huvudsakliga anledningar; dels fick ekokritiken som forskningsområde i ett tidigt skede bra fart och gott fotfäste i Australien, liksom i USA, och dels syns konsekvenserna av klimatförändringen tidigare på ett så utsatt område som Australien. Temperaturen på kontinenten är sedan tidigare extrem, åtminstone i en nordbos ögon. Dessutom är en ö omgiven av vatten mer utsatt än fastlandet, åtminstone i vissa avseenden. Vidare är Rigbys undersökning ämnesöverskridande. Hon tar avstamp i fler olika traditioner medan jag i första hand håller mig till den ekokritiska teoribildningen i min avhandling.

Ursula K. Heise hävdar i sin avhandling *Sense of Place and Sense of Planet* (2008) att en medvetenhet kring globaliseringen har tagit fart sedan vi fick de första bilderna av planeten jorden från yttre rymden under 1960-talet. Enligt henne är det dock först under senare år som man börjat intressera sig för vad globaliseringen gör med samhället och kulturen.⁴²

Heise poängterar också att det i såväl amerikanska som i nordamerikanska och västeuropeiska sammanhang finns en uppfattning om att ju längre bort människan kommer från det lokala som en grund för individens identitet och gruppidentiteten, desto längre blir också avståndet till naturen:

The marked emphasis in American environmentalist thought on the local as the ground for individual and communal identity and as the site of connections to nature that modern society is perceived to have undone certainly fits broadly into a pattern of critique of modernity that has been repeatedly articulated in Western Europe and North America for at least two centuries.⁴³

⁴² Ursula K. Heise, *Sense of place and sense of planet: the environmental imagination of the global*, Oxford: Oxford University Press 2008, s. 4.

⁴³ Heise 2008, s. 9.

Heise problematiserar dock också den uppfattning om det lokala som grund för individens och samhällets identitet, och i förlängningen, som grund för att knyta an till naturen, som presenteras ovan. Hon presenterar hur invånarnas syn på lokalsamhällets betydelse för ett etiskt förhållningssätt till naturen skiljer sig avsevärt från land till land. I USA finns enligt Heise en annan lokalpatriotism än till exempel i Tyskland. Hon ifrågasätter huruvida lokalpatriotism verkligen är en nödvändig komponent i ett etiskt förhållningssätt till miljön eller om det snarare är ett resultat av nationella traditioner, åsikter och en viss nationalistisk retorik.⁴⁴

I introduktionen till antologin *Contemporary Nordic Literature and Spatiality* som Kristina Malmio och Kaisa Kurikka fungerar som redaktörer för frågar sig Malmio och Kurikka hur lokalt man egentligen lever i de nordiska länderna och hur lokalt människan överlag lever i dag: "How does one lead a local life in a contemporary situation which is penetrated by global worries, such as climate change and economic and sexual inequality?"⁴⁵

De reflekterar över vilka signaler den finlandssvenska lokaltidningen Åbo Underrättelsers slogan "Livet är lokalt" egentligen skickar ut och konstaterar att den framstår som en nostalgisk vädjan för ett bevarande av lokalsamhället. De hävdar också att oberoende av om påståendet "Livet är lokalt" är korrekt eller inte är det ett gott exempel på affektivt språkbruk av spatiala former.⁴⁶

Det här är ett av många intressanta exempel på hur vi kan se på det lokala i dag. Kan vi ens längre prata om det lokala med tanke på digitaliseringens frammarsch och vår ständiga uppkoppling till det globala? Både fiktionen och den verklighet som omger oss präglas av uppkoppling, vi har ofta hela världen i vår hand. Samtidigt genomsyras vår tillvaro, oberoende av var i världen vi befinner oss, av den globala ekonomin och det världsöverspännande klimathotet.

Människans uppfattning av platsen är också i ständig förändring. I dag är vi kopplade till platser som vi inte nödvändigtvis tar in genom att besöka dem rent fysiskt. Det här bidrar enligt Buell till att platser formas genom sociala influenser som rent

⁴⁴ Heise 2008, s. 9.

⁴⁵ Kristina Malmio och Kaisa Kurikka, "Introduction: Storied Spaces of Contemporary Nordic Literature", i: *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*, Palgrave Macmillan 2019, s. 6.

⁴⁶ Malmio och Kurikka 2019, s.6.

fysiskt kan befinna sig på ett långt avstånd från dem. Likväl kontrasterar han också den här utsagan genom att lyfta upp hur regionalism och lokalpatriotism ändå lever vidare. Historiskt sett har man länge antagit att det här är fenomen som håller på att dö ut till följd av nya fortskaffnings- och kommunikationsmedel. Likafullt lever de bevisligen vidare eftersom man också i vår samtid kan se uttryck för de här fenomenen.⁴⁷

Meurer-Bongardt presenterar ytterligare en intressant idé i sin diskussion kring hur en universell mänsklighet utgör en tydlig målbild inom utopiskt tänkande. "Förstår man utopin som en längtan efter en bättre och lyckligare värld för så många människor som möjligt då upptäcker man igen och igen det humanistiska idealet för en universell mänsklighet som är väg och mål inom utopiskt tänkande."⁴⁸

Ahlbäck tangerar samma ämne men erbjuder en annan insikt då hon kommer in på hur utopins (och dystopins) uppgift blir att skapa en slags bestämd illusion av ett rum som skiljer sig från de rum vi uppfattar som verkliga:

So if the otherness of the utopia is established by means of its status as fiction producing illusion, the literary deceit of utopia becomes a matter of constructing the "determinate illusion" of an other world, society or civilization. This illusion might then be achieved in smallest detail by means of the very material that particular historical contexts necessarily provide through their discourses.⁴⁹

Hintz, Basu och Broad är inne på ett liknande spår som Ahlbäck. De hävdar att: "Dystopian fiction describes non-existent societies intended to be read as "considerably worse" than the reader's own."⁵⁰

Vidare lyfter Ahlbäck fram hur västerlänningar allt mer gör jorden till en produkt, precis som allt annat. Den här kommodifieringen av jorden leder i förlängningen till att naturen förvandlas till ett slags varumärke. Den logiska följden av det här blir enligt Ahlbäck en syn på naturen som en plats av snävt begränsade resurser som

⁴⁷ Buell 2001, s. 57.

⁴⁸ Meurer-Bongardt 2011, s. 499.

⁴⁹ Ahlbäck 2001, s. 148.

⁵⁰ Hintz, Basu och Broad 2013, s.2

finns till för att utnyttjas.⁵¹ Hon resonerar vidare: "Whichever way, the image of the earth as a globe is constructed over the most complete kind of anthropocentrism: the 'globe' is not only 'our' responsibility, it is also 'our' product. Under any circumstance: the 'globe' is what 'we' control."⁵² Samma tanke uttrycks i en annan språkdräkt av Buell: "What we loosely call 'nature' has often long since become 'organic machine' ... Indeed, the nature-culture distinction itself is an anthropogenic product⁵³.

I sin bok *Deep Locational Criticism: Imaginative place in literary research and teaching* definierar Jason Finch "place" som "the totality of human experience and spatiality". Han menar att definitionen "takes account of both the text-internal and the referential dimension of place (or, to put the same thing another way, the imaginary and real)"⁵⁴

Vi kan alltså konstatera att man inom forskningen kring spatialitet inom det litteraturvetenskapliga forskningsområdet behöver utgå från att läsaren tar med sig sina egna förhandskunskaper kring spatialitet. Man använder sina egna tidigare referenser för att förstå de landskap och landområden som målas upp i litteraturen.

Det är relevant att förhålla sig till det här i min undersökning eftersom båda romanerna utspelar sig inom det landområde som vi i dag kallar Finland, men som i litteraturen framställs i en ny skepnad. I *Minnet av vatten* rör vi oss i Nya Qian, i baksidestexten står det bland annat "Den globala uppvärmningen har förändrat världen geografiskt och politiskt. Krig utkämpas om vatten, och Kina har tagit makten över Europa. Också över Skandinaviska Unionen, som ockuperats av den mäktiga staten Nya Qian"

Här kan nämnas att Qian är en provins i Kina i dag. Samtidigt låter Nya Qian lite som Nya Kina. Oberoende av så anspelar Itäranta tydligt på Kina och om man tolkar henne ogeneröst kan man landa i att romanen ger uttryck för ett visst mått av sinofobi.

⁵¹ Ahlbäck 2001, s. 136.

⁵² Ahlbäck 2001, s. 137.

⁵³ Buell 2001, s. 3.

⁵⁴ Jason Finch, *Deep Locational Criticism: Imaginative place in literary research and teaching*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2016, s. 2.

På baksidan till *De hemlösas stad* kan man igen läsa följande: ”Den fruktansvärda hösten 2035 sveper stormar och monstervågor in över Finlands sydkust. Alla överlevande evakueras till Jyväskylä, som blir ny huvudstad.”. Vi rör oss alltså i två världar som utgår från det Finland och det Skandinavien vi känner till i dag, men som framställs i en ny skepnad och utspelar sig i framtiden.

I båda de romaner jag analyserar har Kina och Asien erövrat ny mark. I Dystopin *Super Sad True Love Story* av Gary Shteyngart som utkom 2010, alltså ett år innan *De hemlösas stad* och två år innan *Minnet av vatten*, är upplägget något liknande. Pere Gallardo och Elizabeth Russell skriver i sin forskning *Yesterday's Tomorrows: On Utopia and Dystopia* (2014) att Shteyngart fungerat som en föregångare och nyskapare inom dystopigenren i och med att intrigen i *Super Sad True Love Story* kretsar kring hur Kina håller på att utmanövrera USA:s ställning på världsmarknaden. Gallardo och Russell poängterar dock att det här inte är första gången i historien som ett dylikt scenario använts som brännved inom dystopigenren.⁵⁵

The fear that the allegedly “scheming Japanese” would beat Americans at their own game of capitalist expansion turned into a cultural obsession. The concern was so strong that it even led to the emergence of several popular quasi-racist dystopian narratives. Probably the most famous of them was Michael Crichton’s best-selling novel *Rising Sun* (1992).⁵⁶

De lyfter fram att USA också under 90-talet oroades över att Japan skulle spela ut dem som ledande på världsmarknaden, något som också ledde till dystopier och litterära skildringar med samma tematik. I förlängningen har det här lett till närapå rasistiska skildringar inom litteraturen.

Något som dystopigenren har gemensamt med locational criticism är enligt Finch att locational criticisms fungerar som en kombination av att läsa litteratur under akademiska förtecken och sammanfoga det lästa med material och upplevelser som

⁵⁵ Pere Gallardo och Elizabeth Russell, *Yesterday's Tomorrows: On Utopia and Dystopia*, Cambridge Scholars Publisher, 2014, s. 339.

⁵⁶ Gallardo och Russell 2014, s. 339.

man redan har till hands för att förstå vårt varande i världen och kunna navigera genom det.⁵⁷

I sitt verk hänvisar Finch genomgående till Heideggers teorier kring rumslighet. Det finns dock många stora tänkare har genom tiderna diskuterat rummet, utrymmet, platsen och landskapet. För vissa är dessa begrepp synonymer, för andra är det ord med helt olika innebörd. ”Space” och ”place” är två begrepp som återkommer kontinuerligt inom forskningen kring spatialitet inom litteraturen. ”Place” anser jag att kan översättas ganska rakt av med begreppet ”plats” medan det är knepigare att hitta en gångbar översättning för engelskans ”space”. Jag kommer i fortsättningen använda ”rum” som svensk motsvarighet till ”space” även om det inte fångar in essensen av begreppet till fullo. Alternativa översättningar kunde vara ”rymd” eller ”mellanrum”. Jag anser ändå att ”rum” breddar förståelsen för begreppet (space) på att mer fördelaktigt sätt i och med att både rymd och mellanrum enligt mig är laddat med fler gängse föreställningar om begreppens innebörd.

I *The Environmental Humanities: A Critical Introduction* konstaterar Robert S. Emmett och David E. Nye följande: ”Place is one of the most complex yet seemingly simple ideas in the humanities. A closely related idea is that of ”place-making”. A critical understanding of ”place”, one not synonymous with an ideological commitment to particular places or rigid localism, is indispensable to rethink the human relationship to the world.”⁵⁸

Kristina Malmio och Kaisa Kurikka är inne på ett liknande spår i sin introduktion till *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*. De hävdar å sin sida att litteraturen är lika mycket spatial som den är temporalt bestämd. Om man ser litteraturen som spatiala berättelser behöver man ta med båda de här komponenterna i beräkning. Därför föreslår de ett nytt begrepp för att beskriva litteraturens och spatialitetens samverkan, nämligen ”storied spaces”.⁵⁹

I *Contemporary Nordic Literature and Spatiality* ligger fokus på den spatiala vändningen och samverkan mellan ”space and place”, eller plats och rum, i den

⁵⁷ Finch 2016, s. 6.

⁵⁸ Robert S. Emmett och David E. Nye, *The environmental humanities: a critical introduction*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press 2017, s. 23.

⁵⁹ Malmio och Kurikka 2019, s. 1-2.

samtida nordiska litteraturen. Traditionellt sett har skillnaden mellan plats och rum definierats som så att rum är en abstrakt enhet som kan framställas i termer av volym, avstånd och proportioner medan plats, eller platsen, är en plats laddad med (mänsklig) mening i form av känslor och attityder. Man kunde med andra ord säga att rum och plats är synonymt, med undantag för att plats är rum som blivit meningsfullt för någon eller något.⁶⁰

I och med den spatiala vändningen som de senaste årtiondena fått allt starkare fotfäste inom humaniora har det här synsättet ifrågasatts och omvärderats. Den spatiala vändningen har frammanat nya sätt att beskriva och förstå rummet, samt en växande medvetenhet kring rummet och dess komplexitet.⁶¹

Malmio och Kurikka hävdar att litteraturen, och speciellt populärfiktionen utnyttjar en nostalgisk längtan efter en harmonisk lokalitet.⁶² Vidare konstaterar de att den distinkta kombinationen av globala och lokala spatiala relationer inom ett visst landområde är vad som konstituerar den samtida nordiska litteraturen. Nordiska samtida författare förenar sina litterära verk med ett visst geografiskt område och de hävdar att författaren närmar sig spatialitetens problem från en specifik belägenhet på jorden. Det är de här relationerna som skapar eller definierar tid och rum:

space is produced by simultaneous existence and mutual relations, offer a useful point of departure in order to discuss and define Nordic literature in a manner that goes beyond nationalisms but nevertheless is able to take into account its territorial specificity.⁶³

Att undersöka spatiala förhållanden är alltså inte helt oproblematiskt. Samtidigt som det till mångt och mycket handlar om relationer och värden vi förknippar med platsen behöver vi också ta de territoriella indelningarna och aspekterna i beaktan.

⁶⁰ Kristina Malmio, "The Miracle of the Mesh: Global Imaginary and Ecological Thinking in Ralf Andtbacka's *Wunderkammer*", i: *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*, Palgrave Macmillan 2019, s. 279

⁶¹ Malmio 2019, s. 279

⁶² Malmio och Kurikka 2019, s. 6

⁶³ Malmio och Kurikka 2019, s. 5

Samtidigt kan man fråga sig hur synen på platsen förändrats med de senaste årens digitala utveckling. Malmio och Kurikka kommenterar också det här: "Globalization, postcolonialism, and more advanced information technologies pushed space and spatiality to the foreground, whereas earlier critical theory was obsessed with matters of time and left space and geography in the background."⁶⁴

I följande kapitel, kapitel tre, analyserar jag *Minnet av vatten*, och i kapitel fyra *De hemlösas stad*. Det här gör jag med avstamp i de forskningsfrågor jag ställer i kapitel ett och med utgångspunkt i de teorier jag presenterat och diskuterat. Även om jag fokuserar på ett verk åt gången kontrasterar och jämför jag också de båda verken genom hela analysen. I kapitel fem presenterar och diskuterar jag mina slutsatser.

3 *Minnet av vatten* – Nostalgisk längtan och nordisk pastoral

I *Minnet av vatten* har den globala uppvärmningen förändrat världen både geografiskt och politiskt. Det utkämpas ett krig om vatten och Kina har tagit makten över Europa, och också över Skandinaviska Unionen som ockuperats av staten Nya Qian.

Vattenresurserna är knappa för invånarna i Nya Qian och ingen vet riktigt vad det handlar om. Är det ockupationsmakterna som reglerar vattenresurserna eller är det helt enkelt slut på drickbart sötvatten? Noria Kaito gräver i den här frågan samtidigt som hon går i lära för att bli temästare hos sin far. Ett yrke som traditionellt sett gått i arv från far till son. Samtidigt som hon skolas i tecermonierna får hon i egenskap av blivande temästare också ta del av en stor hemlighet. Hennes ansvar kommer att sträcka sig bortom tehusets väggar, och hon är ansvarig för en plats som inte finns.

När hon bränt sig i solen efter en dag tillsammans med sin far frågar hennes mamma var de varit. Norias svar lyder så här: "På en plats som inte finns, sa jag, och när jag i

⁶⁴ Malmio och Kurikka 2019, s. 10

det ögonblicket såg på henne, förstod jag att hon visste var vi varit, och att hon också varit där. Min mor sa inget, inte då, men lugnet försvann ur hennes ansikte.”⁶⁵

Om man kopplar det här avsnittet ur romanen till Ahlbäcks teori kring platsen i dystopin hittar man en metanivå av platsen som ”a good place which is nowhere to be found.”⁶⁶ Ahlbäck syftar dock på det utopiska samhället i sin helhet, men om man bryter ner det kan det lika väl tangeras den vattenkälla som Noria i egenskap av blivande temästare får i uppgift att vaka över. En plats som ingen utom temästaren ska känna till, en plats som har den dyraste valutan som kan tänkas i Nya Qian, nämligen vattnet. Det är alltså frågan om en väldigt god plats. Mitt i dystopin hittar man det här utopiska inslaget som kan rädda byborna från de sjukdomar och den nöd de lider av till följd av vattenbristen.

I *Minnet av vatten* kommer det också i ett tidigt skede fram att det finns landområden som den styrande regimen ser till att invånarna i Nya Qian inte kommer i kontakt med.

När jag hade brett ut böckerna omkring mig på golvet hittade jag till sist två stora världskartor som jag placerade bredvid varandra för att kunna göra jämförelser. Den ena visade den gamla erans värld, en värld av kalla vintrar och städer som nuddade vid himlen. Den andra var över världen som den såg ut nu. Jag studerade gränslinjerna över kontinenter och oceaner och de hade förändrats till i det närmsta oigenkännlighet. Hur mycket hade saltet och vattnet egentligen slukat?⁶⁷

Noria är något på spåret när hon frågar sig hur mycket saltet och vattnet egentligen slukat. Genom romanen får vi följa hennes jakt på svar och förklaringar och det blir tydligt att också de förlorade områdena kan beskrivas som ”a good place which is nowhere to be found”.

Vidare skriver Ahlbäck om hur de platser som beskrivs i utopin inte har några referenter, de kan alltså inte hittas som fysiska platser i världen utanför litteraturen.⁶⁸

⁶⁵ Itäranta 2012, s.17.

⁶⁶ Ahlbäck 2001, s. 145.

⁶⁷ Itäranta 2012, s. 61-62.

⁶⁸ Ahlbäck 2001, s. 145.

Enligt Ahlbäck är utopins (och dystopins) uppgift att skapa bestämda illusioner av rum som skiljer sig från de rum vilka vi uppfattar som verkliga.⁶⁹ Samtidigt hävdar Jason Finch att man inom locational criticism utgår från ett förhållningssätt som i stora drag definierar platsen som den totala mänskliga upplevelsen av spatialitet. Man tar alltså både den textnära och den referentiella dimensionen av plats i beaktan, eller med andra ord, det imaginära och det verkliga.⁷⁰

Om man ställer Ahlbäcks och Finch förhållningssätt mot varandra uppstår en intressant spänning. Å ena sidan utgår vi från det vi vet och känner igen då vi analyserar rum, platser och landskap i fiktionen, å andra sidan skapar dystopin en illusion av rum som skiljer sig från de vi uppfattar som verkliga. Om man tar båda dessa hävdanden i beaktande landar vi i att vi sällar ut det som känns bekant för att kunna orientera oss i dystopins illusoriska rum, vilka vi uppfattar som överkliga. Ett annat möjligt förhållningssätt är att det inte går att kombinera ovanstående två teorier utan att landa i ett logiskt felslut.

Jag hävdar dock att både Ahlbäck och Finch har poänger som är värda att beaktas. Dystopin som genre leker med vår verklighet och förförståelse, så också då det kommer till de narrativa platser som uppmålas för oss läsare. Samtidigt finns det ofta element av överklighet som främmandegör den verkligheten för oss. Hintz, Basu och Broad skriver också att: "Dystopian fiction describes non-existent societies intended to be read as 'considerably worse' than the reader's own."⁷¹

När man tar de här teorierna i beaktan vid en analys av de romaner som ligger till grund för min avhandling hittar man en intressant spänning. Samhällena i *Minnet av vatten* och *De hemlösas stad* skiljer sig förvisso från vårt samhälle, men de geografiska områdena vi rör oss inom i romanerna är långt de samma. I båda romanerna rör vi oss i Finland. De ortnamn vi använder i dag är bevarade, om än något förändrade i vissa fall, men en läsare med kännedom om Finlands geografi kan ändå utan desto större svårigheter känna igen sig. Det här illustreras i citatet nedan: "Jag hade bara varit på järnvägsstationen ett par gånger förut, Kuolajärvi var inte

⁶⁹ Ahlbäck 2001, s. 148

⁷⁰ Finch 2016, s. 2.

⁷¹ Hintz, Basu och Broad 2013, s. 2.

någon stor stad, och det mesta av trafiken från Skandinaviska unionen gick båtledes längre söderut, via Kareliaöarna till Ladogaviken vid Östersjön.”⁷²

Platser och geografiska förhållanden beskrivs ingående. Det här är delvis något kännpakt för fantasy som genre. Det hör till vanligheterna att läsaren blir serverad en karta över den fiktiva världen i början av boken eller att den fantastiska världen förklaras ingående för att läsaren ska kunna orientera sig.

Jag hävdar ändå att det här är ett grepp som också är kännpakt för just ekodystopin. Att ge läsaren, för dystopigenren, ovanligt mycket referenter till det samtida samhället och de verkliga platserna för att visa på det skriande behovet av förändring och för att undvika ett dylikt dystopiskt ”worst case scenario”. Även om dystopi och fantasy är nära besläktade handlar beskrivningarna av platsen och de geografiska förhållandena inte om att måla upp en tydlig bild av fantasivärlden. Istället ligger fokus på att ge läsaren ytterligare referenter till det verkliga.

Att vi i *Minnet av vatten* rör oss i det Norden vi känner till i dag är både utskrivet och underförstått genom referenser till det nordiska. Namnet Noria kan läsas som en omskrivning av Nora, ett namn med härstamning till det fornnordiska namnet Nore. Noria är dock också benämningen för en traditionell anordning som används för att distribuera vatten. Det är frågan om en slags kedjepump som främst använts i Mellanöstern, Indien och Spanien. Dessutom används finska ortnamn kontinuerligt. ”Han hette Bolin, en stamgäst som brukade komma på besök med några månaders mellanrum ända från Kuusamo, och alltid betalade med rejäla leveranser av vatten och livsmedel.”⁷³ Det här citat är ett sådant exempel där vi får inblick i att det finns bevarade ortsnamn så som ”Kuusamo” och som samtidigt skvallrar om att vi rör oss i det forna Finland. De platser och ortnamn vi känner igen kombineras dock friskt med fiktiva platser och ortnamn influerade av det asiatiska. Det här är ju bland annat ”Nya Qian” ett gott exempel på.

Samtidigt skrivs det också explicit ut att det är i Norden vi rör oss när vi orienterar oss i romanen. På baksidestexten till *Minnet av vatten* står det till exempel: ”Den globala uppvärmningen har förändrat världen geografiskt och politiskt. Krig

⁷² Itäranta 2012, s. 76.

⁷³ Itäranta 2012, s. 30.

utkämpas om vatten, och Kina har tagit makten över Europa. Också över Skandinaviska Unionen, som ockuperats av den mäktiga staten Nya Qian.”

Men precis som Finch konstaterar kan platsen, i stora drag, definieras som den totala mänskliga upplevelsen av spatialitet. När vi inom litteraturvetenskapen analyserar platsen utgår vi aldrig enbart från en närläsning av texten. Istället formas vår förståelse av platsen alltid till viss del av våra egna referenser.⁷⁴ Att som finländare eller nordbo läsa *Minnet av vatten* ger alltså med stor sannolikhet en annan förståelse av platsen i det narrativ som målas upp än om en person som aldrig satt sin fot i Norden läser samma roman. För att förtydliga hävdar jag alltså inte att en nordbos ”förståelse av platsen” skulle vara mer berikande eller rätt, bara att vår förförståelse, oberoende av ursprung eller bakgrund, påverkar vår uppfattning av platsen i fiktionen.

När man ser till hela det samhälle som dystopin utspelar sig i kan man konstatera några saker. För det första är det kanske så som det står i baksidestexten, att den globala uppvärmningen förändrat världen geografiskt och politiskt. *Minnet av vatten* klassas i fler sammanhang som ekofiktion och även i baksidestexten betonas den globala uppvärmningen. Likväl vill jag hävda att den verkliga konflikten och romanens spänning främst bygger på ockupationsmaktens kontrollering av invånarna i Nya Qian. Sötvattnet är en bristvara på grund av den globala uppvärmningen, men det är den styrande regimen som kuvar invånarna genom sin strikta kontroll av vattenresurserna och oproportionerligt stränga och grymma straff vid vattenbrott.

Jag tänkte på vattenkontrollanterna, på deras uttryckslösa ansikten bakom de blå insektshuvorna, på deras taktfasta marsch när de två och två drog fram genom byn för att kontrollera hur folk hanterade sin månadskvot och för att dela ut bestraffningar. Jag hade hört talas om misshandel, arresteringar och böter, och det viskades om värre saker också, men jag visste inte vad som var sant. Jag tänkte på de vapen kontrollanterna bar: långa blanka sablar som jag sett dem skära i metall med, när de en gång ute på gatan roat sig med delarna från en illegal vattenledning som de hade konfiskerat hos en gammal kvinna.⁷⁵

⁷⁴ Finch 2016, s.2

⁷⁵ Itäranta 2012, s. 21.

Så som det beskrivs ovan är kontrollanterna sadistiskt lagda och ger sig hänsynslöst på både barn och gamla. När någon får tillgång till mer vatten än vad som hör till deras månadsranson blir de frångagna vattnet och kännbart bestraffade. Samtidigt som det här pågår försöker Noria lista ut huruvida det faktiskt råder extrem vattenbrist i Nya Qian eller om det bara är något den styrande regimen utnyttjar och använder som maktmedel. Visst är *Minnet av vatten* en ekodystopi, men framförallt är det en skildring av maktmissbrukets förödande konsekvenser och en berättelse som pekar på fattigas utsatthet och även vår samtids etiska dilemman.

För det andra vet inte protagonisten huruvida det finns vattenresurser att tillgå eller inte. Nya Qian är ett uttorkat område, med undantag för den hemliga källan. Dessutom har sötvatten blivit saltvatten till följd av att polarisarna smultit. Läget är alltså kritiskt, men samtidigt talas det i smyg om ”De förlorade områdena”.

De förlorade områdena hör till den gamla eran. Ingen vet om de finns eller vad de är, men Noria och hennes bästa vän Sanja kommer över ljudfiler som innehåller Janssonexpeditionens loggböcker. Noria försöker febrilt kartlägga expeditionens rutt, insikter och syfte, och hon lyckas ganska bra dessutom.

Janssonexpeditionen var ett faktum. De var människor som hade levt och andats, de hade packat sitt snabba gamla eran-färdmedel fullt med mat och vatten och forskningsutrustning, och på något vis transporterat alltihop inklusive sig själva över den bevakade gränsen till De förlorade områdena. De hade klättrat längs branta bergsstigar som ingen hade använt på flera decennier, och från fjordstupen hade de betraktat vattenupplösta, drunknande byar långt där nere. De hade doppat fingrarna i bäckar som rann utför branten, och i mörka sjöar stillnade av is, och när deras utrustning hade visat att vattnet var drickbart, hade vartenda steg fått sin mening.⁷⁶

Den senare halvan av ovanstående citat beskriver det nordiska så som vi känner det och romantiserar det. De förlorade områdena innehåller en hel del av det typiskt nordiska, så som branta bergsstigar, bäckar som rinner utför branten, mörka sjöar

⁷⁶ Itärranta 2012, s. 160

stillnade av is och fjordar. Det är idylliskt, det är romantiskt och det är nordisk pastoral.

”Den gamla eran” i *Minnet av vatten* är ett gott exempel på Malmio och Kurikkas teori kring att populärfiktionen utnyttjar en nostalgisk längtan efter en harmonisk lokalitet. De hävdar, som tidigare nämnts i teorikapitlet, att den distinkta kombinationen av globala och lokala spatiala relationer inom ett visst landområde är något som konstituerar den samtida nordiska litteraturen.⁷⁷ Genom Norias dagdrömmar om De förlorade områdena triggas också läsarens längtan efter en dylik harmonisk lokalitet. I min läsning framstår miljöbeskrivningarna från Janssonexpeditionens eskapader i De förlorade områdena som ett avståndstagande från den globaliserade, och därmed miljöförstörda kontext Noria lever i, och samtidigt en välriktad pik mot de urbana miljöer vi rör oss i.

Precis som i Ahlbäcks analys av *1984* skapar kontrasteringen mellan oförstörd eller ursprunglig natur (jfr. Pristine nature) och realistisk natur en utopisk potential också i *Minnet av vatten*.⁷⁸

The image of pristine nature uniting with the image of realistic nature in the space of the environment, accordingly becomes something to act upon in a situation of environmental crisis. This eclipse image of nature – realistic nature informed by pristine nature – does form the positive, modern utopian potential of Orwell’s dystopia.⁷⁹

Som citatet ovan beskriver blir kontrasteringen av den realistiska och den orörda naturen något att agera på i en situation av miljökris, både i litteraturen och utanför den. Det här gjorde sig gällande då *1984* utkom för över femtio år sedan, och i dag är det än mer vanligt i och med att miljöfrågan får mer uppmärksamhet än tidigare, och eftersom speciellt dystopigenren erbjuder otaliga verk med samma koncept som

⁷⁷ Malmio och Kurikka 2019, s. 5-6.

⁷⁸ Ahlbäck 2001, s. 141.

⁷⁹ Ahlbäck 2001, s. 141.

tändved för intrigen, speciellt när det kommer till dystopier som riktar sig till ungdomar och unga-vuxna.

Om man ser till hur vattnet påverkar rummet i *Minnet av vatten* blir det i citatet kring Janssonexpeditionen också tydligt hur vattnet är den största tillgången och det värsta hotet för allt som lever i Skandinaviska unionen. Genom Norias återberättande får läsaren inblick i dels vilken hotbild havsvattenhöjningen gett upphov till i form av drunknande byar. Men vi får också veta hur vattnet gett de upptäcktsresande mod att fortsätta, hur de doppat sina fingrar i det och insett att det finns förlorade områden med vattenresurser som dolts för befolkningen i Nya Qian.

Noria träffar till sist träffar delar av den tidigare Janssonexpeditionen. En kväll knackar tre sargade personer på hennes dörr, och efter lite luskande kommer det fram vad de hållit på med och varifrån de kommer. Noria frågar slutligen om det finns drickbart vatten inom de förlorade områdena. ”Ja”, svarade hon. ”Och vi vill att det ska tillhöra alla, inte bara militären.”⁸⁰

Det här är det yttersta beviset på att vattenbristen inte är den största anledningen till människornas lidande i Nya Qian, det är militärens kontroll. Följande fråga blir då om man ens kan kalla *Minnet av vatten* för en ekodystopi? Det hävdar jag att man kan. Handlingen kretsar ändå kring plastgraven, kring den döda skogen och de sargade människorna. De förlorade områdena fungerar som kontrast till all den miljöförstöring som finns inom Nya Qians gränser. Det oaktat är givetvis inte heller de förlorade områdena fria från miljögifter, föroreningar och klimatkatastrofens konsekvenser.

Noria har tidigare hittat cd-skivor och en spelare på plastgraven. Skivorna visar sig innehålla delar av Janssonexpeditionens loggbok. Noria nedtecknar noggrant de delar av loggboken hon kommer åt och under arbetet konstaterar hon följande:

Det var en redogörelse om förstörelse och ruiner, om oceaner som sträckte sig mot kontinenternas mitt och slukade land och sötvatten. Om miljoner människor som flydde från sina hem, om kriget om de bränsleresurser som uppenbarades under den

⁸⁰ Itärranta 2012, s. 141.

smältande isen, tills jordens ådror var tömda. Om människor som sargade sin värld tills de förlorade den.⁸¹

Det är alltså i högsta grad en protagonist som ifrågasätter, utmanar och fördömer nutidsmänniskors sätt att leva och ”sarga sin värld tills de förlorar den” som vi möter i romanen.

Även om de platser som jag beskriver som ”a good place which is nowhere to be found” präglas av tillgången till drickbart sötvatten är det mest uppseendeväckande i en diskussion kring de spatiala förhållandena i *Minnet av vatten* ändå inte hur vattnet i sig konstituerar platsen. Åtminstone inte i första hand. Det är snarare hur förhållandena mellan det globala och lokala, landsbygden och det urbana samt invånarna och militären bidragit till den här utvecklingen. Det här går jag djupare in på i följande kapitel.

3.1 Globalt och lokalt i Nya Qian

Ursula K. Heise skriver att ju längre bort människan kommer från det lokala som en grund för individens identitet och gruppidentitet, desto längre blir samtidigt avståndet till naturen.⁸² Värt att nämnas i sammanhanget är, att även om vi godtar Heises tes kan man förstås också vara klimatengagerad på ett globalt plan. I *Minnet av vatten* är människornas rörlighet begränsad av militärmakten. Norias mamma flyr till staden Xinjing och börjar arbeta på universitet, men Noria stannar kvar i byn eftersom hon avlagt löfte om att bli temästare och inte vill lämna sin pappa. Människorna kan alltså förflytta sig, men de har bara tillgång till urbana samhällen. Den orörda naturen ligger i militärens händer, och dit är det så gott som omöjligt att ta sig.

Invånarna i den by som Noria bor i lever väldigt lokalt. Deras identitet präglas av det lokala, men likväl är det under tvång. De har inte tillgång till den orörda naturen, deras gruppidentitet präglas snarare av en gemensam skräck för ockupationsmakten än av det lokala liv de lever. Heise lyfter också fram att hur de moderna samhällen vi

⁸¹ Itäranta 2012, s. 231.

⁸² Heise 2008, s. 9.

lever i flyttar oss längre och längre bort från det lokala.⁸³ Samtidigt som byns invånare lever lokalt är det en av världens stormakter som tagit över makten och som styr, så som jag uppfattar det i min läsning, så gott som halva världen. Det är en global stormakt som dikterar levnadsvillkoren för den lilla människan i den lilla byn, och således lever de också i en global miljö.

I Heises resonemang framkommer också att en lokalpatriotism inte nödvändigtvis behöver utgöra grunden för ett etiskt förhållningssätt till naturen, utan att nationella traditioner, åsikter och en viss nationalistisk retorik kan ha precis samma effekt, och att dessa skiljer sig mycket från land till land. Beroende på nationstillhörighet kan alltså den här "lokala identiteten" få helt olika utfall i förhållande till ett etiskt förhållningssätt till naturen.⁸⁴

Det här är intressant i sammanhanget eftersom det "nordiska" i *Minnet av vatten* för länge sen fått ge vika för Nya Qians lagar, regler, kultur och traditioner. Det landområde som Finland tidigare funnits på har inte längre kvar några spår av det finländska kulturarvet eller de finska traditionerna. Det enda som finns bevarat är några ortsanman och personnamn. Men den lokala identiteten har blivit utbytt mot Nya Qians globala profil. Samtidigt markerar inte invånarna någon motvilja mot naturen, tvärtom längtar de efter den. Men deras liv präglas i ännu större grad av en kamp för att få tillgång till tillräckligt mycket rent vatten för att överleva.

Samtidigt frågar sig Malmio och Kurikka hur lokalt man kan leva i en global värld? Eller: "How does one lead a local life in a contemporary situation which is penetrated by global worries, such as climate change and economic and sexual inequality?"⁸⁵

I *Minnet av vatten* har alla seder och riter en asiatisk prägel, så som temästarnas ceremonier. Gallardo och Russell har i sin analys av dystopin *Super Sad True Love Story* ett liknande utgångsläge. I *Super Sad* uttrycks en stark oro över att Kina håller på att utmanövrera USA:s ställning som världsledande inom industrin. I och med det här förflyttas makten i dystopins narrativa verklighet från västvärlden till Kina. Kina

⁸³ Heise 2008, s. 9.

⁸⁴ Heise 2008, s. 9

⁸⁵ Malmio och Kurikka 2019, s. 6.

som nation kontrollerar i princip hela västvärlden då det kommer till ekonomi, kultur och militär makt, alltså på så gott som alla områden det vill säga.⁸⁶

Enligt Gallardo och Russell är det här något som får nämnda dystopi att stå ut i mängden. Något förenklat kunde man säga att Kinas dominans över västvärlden enligt dem kan tolkas som ett reellt hot, något som bidrar till spänning och dystopisk potential.⁸⁷

Jag vill hävda att det här också är kärnan i varför invånarna i Nya Qian lever som de gör och i någon mån saknar en tydlig lokal identitet. Deras bekymmer är av en global kaliber. Noria beskriver situationen så här: ”Århundradet som följde fick heta Skymningens århundrade, och det var då som oljan tog slut. En stor del av den gamla erans teknologi försvann efter hand. Att klara livhanken blev överordnat allt annat. Allt som inte var en förutsättning för den dagliga överlevnaden fasades ut.”⁸⁸

Invånarnas tillvaro går alltså i ganska stor mån ut på att klara livhanken. I förhållande till militärmakten lever de också i en tydlig ekonomisk ojämställdhet, och lever också överlag i ett beroendeförhållande till ockupationsmakten. Dessutom är klimatförändringen grunden till många av deras vardagliga problem i det lilla lokalsamhället, och Norias liv präglas i mångt och mycket av den globala oron över klimatförändringen och kommodifieringen av jordens resurser. Noria kommer också i samtal om det här med kommendant Taro, en av de högst uppsatta militärerna i det område Noria bor i. Kommendant Taro får nys om den hemliga källan och erbjuder Noria två alternativ: att samarbeta eller att dö.

”Jag är nyfiken”, sa han, och det var första gången jag såg någonting som liknade äkta intresse hos honom. ”Varför? Tror du att någon slags belöning väntar på dig, i ett annat liv eller på den andra sidan, om du gör det som du inbillar dig är rätt?” ”Nej”, sa jag. ”Jag tror det är nödvändigt att göra svåra val varje dag, trots att jag mycket väl vet att det inte finns någon belöning.” ”Varför?”, upprepade han. ”Därför att om det inte finns någonting annat än det här, är det enda sättet att lämna efter sig ett avtryck som betyder något.”

⁸⁶ Gallardo och Russell 2014, s. 338.

⁸⁷ Gallardo och Russell 2014, s. 338.

⁸⁸ Itäranta 2012, s. 62.

Taro nickade inte, hånlog inte, fnyste inte. Han bara tittade, och vände sig om på nytt för att gå. ”Jag är också nyfiken”, sa jag, och han stannade. ”Om ni inte tror på belöningar, om ni vet att också er makt kommer att försvinna, varför är ni då angelägen om den och gör sådant som ni vet är orätt?”

Taro hajade inte ens till. Han teg. Jag hörde hans andning i den fuktiga luften inne i tehuset, och jag inbillade mig att jag hade uppfattat en nästan omärklig skiftning i minspelet, men troligtvis misstog jag mig. Hans ansikte var halvt bortvänt och när han åter såg på mig var det bara kallt som sten och glas. ”Därför att om det inte finns någonting annat än det här”, sa han till slut, ’då kan jag lika gärna njuta av det så länge det varar.’”⁸⁹

Taro lever alltså med ett hedonistiskt, eller kanske snarare sadistiskt, förhållningssätt till livet, och också till naturen. Hur människor och miljö påverkas av hans val bekommer inte honom, förutsatt att hans egen njutning maximeras. Det här är något som de flesta av oss som lever på jorden nu ser en hel del tendenser till. Naturens resurser exploateras till förmån för en kommodifiering av jordens resurser och ett kapitalistiskt system. Buell skriver: ”What we loosely call ’nature’ has often long since become ’organic machine’ ... Indeed, the nature-culture distinction itself is an anthropogenic product.”⁹⁰ *Minnet av vatten* drar det här globala problemet till sin spets genom att använda Kommendant Taro som språkrör för stora delar av den verkliga världens befolkning.

Ahlbäck hävdar också att ett vedertaget synsätt idag är att jordklotet inte bara är vårt ansvar utan också vår produkt. ”Under any circumstance: the ’globe’ is what ’we’ control.”⁹¹ Så är också fallet i minnet av vatten. Dels ser militärmakten vattnet som deras tillgång och resurs för att kunna förtrycka invånarna. Men vid sidan av regimen förtryck och vattenransonering tar sig även invånarna i Nya Qian frihet att handla med vatten på den svarta marknaden. Det här är ett, i nya Qian, illegalt system. Ofta är det de mest utsatta, de sjuka och fattiga, som handlar på den svarta marknaden. Det här leder i förlängningen till en ännu större utsatthet och försäljarna på den svarta marknaden går som vinnare ur hela den här kommersen.

⁸⁹ Itärranta 2012, s. 225.

⁹⁰ Buell 2001, s. 3.

⁹¹ Ahlbäck 2001, s. 137.

Något obekant fenomen hade bedragarna inte varit, men nu var det redan tredje gången på två månader som vår by hade blivit drabbad. När de så plötsligt blev många fler, var det vanligen ett tecken på att rykten om strängare ransonering börjat cirkulera i städerna, och då lämnade en del av skojarna den överbefolkade svarta börsen där, för att istället leta efter glesare marknader och en mer godtrogen kundkrets.⁹²

Norias bästa vän, Sanja, har en lillasyster som är allvarligt sjuk. Eftersom det är tvivelaktigt hur pass rent det vatten som tilldelas invånarna av militären egentligen är innebär det en stor risk för lillasysterns hälsa. Samtidigt blir Sanja lurad när hon försöker köpa rent vatten på den svarta marknaden för sin systers räkning, något som givetvis blir en stor ekonomisk belastning för en familj som redan har ansträngt ekonomi.

Jag hävdar att militärens kontroll av invånarna är kärnan i intrigen för *Minnet av vatten*, men med det sagt är kommodifieringen av jordens resurser ständigt närvarande i karaktärernas introspektion och diskussion.

Sammanfattningsvis finns det i *Minnet av vatten* tre huvudsakliga nivåer av rumslighet. Dels den globala nivån. Till den här räknar jag helt enkelt det globala, vilket militärmakten är en stor del av. På baksidestexten står nämligen: ”Krig utkämpas om vatten, och Kina har tagit makten över Europa. Också över Skandinaviska Unionen, som ockuperats av den mäktiga staten Nya Qian.” Vi får inte särskilt många ledtrådar kring hur det politiska världsläget ser ut utanför Nya Qians välde. Vi vet bara att Kina har expanderat något oerhört och att det tidigare pågått ett krig, ”vattenkriget”. Desto mer historisk kontext finns inte att tillgå. Men invånarna i Nya Qian har inte heller särskilt mycket historisk kontext att tillgå. De utsätts för censur.

Sedan övergick skildringen i en berättelse om påhittade sanningar och spridda lögner och en för evigt omgjord historia: Den handlade om böcker som löstes upp i dimsjuk av papper i bottenslammet och blev ersatta av poddböcker som var lätta att anpassa,

⁹² Itärranta 2012, s. 20.

så att det till slut blev möjligt att med några knapptryckningar utplåna vilken händelse som helst ur världens minne, så att ansvaret för krig och katastrofer och förlorade vintrar inte längre kunde läggas på någon. Det var en berättelse som makthavarna i Nya Qian hade försökt radera, på samma sätt som de hade raderat nästan allt annat som vittnade om den gamla eran. Och ändå höll jag den i min hand: inte hela sanningen, för hela sanningen överlever aldrig, men någonting som inte hade gått helt förlorat.⁹³

Utgående från citaten ovan kan jag konstatera att en hel del av den historiska kontexten i *Minnet av vatten* gått förlorat. Men drivkraften för Norias aktörskap är att återskapa och sammanfoga de spridda delar av sanningen som hon har att tillgå. Jag kommer gå närmare in på det här i följande kapitel.

Malmio och Kurikka hävdar att globaliseringen, postkolonialiseringen och mer avancerad teknologi har flyttat vårt fokus inom litteraturforskningen. I dag är platsen och spatialiteten i förgrunden medan tidigare teorier inom litteraturvetenskapen, och humaniora överlag, varit ”besatta” av frågor kring tid och därav lämnat platsen i bakgrunden.⁹⁴ Även om Malmio och Kurikkas hävdande främst rör forskningen framom skönlitteraturen vill jag ändå påstå att den här tendensen också gör sig gällande inom den skönlitteratur som ges ut i dag, så också i *Minnet av vatten*. Eftersom ekofiktion är en stark trend inom skönlitteraturen faller det sig ganska naturligt att miljön står i fokus. Samtidigt kanske tidsangivelser inte alltid är av så stor vikt inom dystopigenren. Så länge läsaren vet att litteraturen utspelar sig i framtiden behövs inte alltid några närmare angivelser.

Det här är ett aningen vågat påstående när vi har klassiker som *1984* med fler som medvetet leker med tidsbestämmelser och markörer. Likväl menar jag att den nya trenden som gett upphov till en boom av ekofiktion och ekodystopier precis som forskningen också har skiftat fokus. När miljön hamnar i förgrunden kan tiden, med fördel, få en underordnad roll.

Hur som helst får vi i *Minnet av vatten* en del ledtrådar om det förflutna. Noria tar oss med till ”Den gamla eran” när hon hittar apparater från tidigare tidsåldrar. Vi får

⁹³ Itäranta 2012, s. 232.

⁹⁴ Malmio och Kurikka 2019, s. 10.

reda på att ett krig utkämpats, eller ännu utkämpas. Noria får också tag i delar av Janssonexpeditionens loggböcker, så visst ges vi en tidsmässig kontext. Men med tanke på att romanen utspelar sig i Skandinaviska Unionen, med tanke på att vissa ortsnamn är bevarade, med tanke på att läsaren med hjälp av ledtrådar kring hur människor levde i ”Den gamla eran” kan lista ut att det är vår samtid som är ”Den gamla eran. Med tanke på allt det får vi veta försvinnande lite om vad som ledde upp till den situation som Nya Qian står inför och framför allt: hur långt bort från vår verklighet som berättelsen utspelar sig tidsmässigt.

Om vi zoomar in från det här globala perspektivet blir nästa nivå den by som Noria bor och verkar i, alltså det lokala. En by som präglas av bristen på vatten och statens kontroll av hur de knappa vattenresurserna används och fördelas. I byn är det politiska läget eller den styrande regimen inte lika närvarande, där ligger fokus snarare på den dagliga kampen för överlevnad och samspelet mellan byns invånare kretsar också kring just det. Hur ska man få tillgång till vatten, ur ska de extra resurser man lyckas komma över kunna hemlighållas och hur ska det samtidigt vara möjligt att få tillgång till mer vatten utan att riskera bestraffningar, eller ännu värre, livet.

Malmio och Kurikka lyfter också fram hur digitaliseringen och utvecklad teknologi har förändrat vår syn på det lokala.⁹⁵ Men tangerar samtidigt hur den nordiska samtidslitteraturens särdrag är att bevara något av det ”nordiska” också i imaginära världar och den globala realitet vi lever i.

Contemporary literature of the region appears to take stances toward many themes and problematics on a global, or rather a planetary scale. The stories, whether novels, poems, or picturebooks, of the locality of life in the Nordic countries, however, maintain an atmosphere of specificity born from the locations and depicted spaces of the storyworlds and poetic contexts.⁹⁶

⁹⁵ Malmio och Kurikka 2019, s. 10.

⁹⁶ Malmio och Kurikka 2019, s. 18.

Varken *Minnet av vatten* eller *De hemlösas stad* är berättelser om det lokala livet i Norden så som de verk som ligger till grund för Malmio och Kurikkas studie, men likväl är det intressant att de hävdar att den nordiska samtidslitteraturen präglas av globala problem och samtidigt bibehåller en säregen atomsfär genom att skildra dessa ”lokala” platser och samtidigt avhandla globala problem.

Kanske är det för att Norden är ganska litet och obetydligt i en global kontext som nordiska författare tar avstamp i de globala problemen i den nordiska litteraturen. Men kanske det samtidigt är vår litenhet i världen som bidrar till behovet av att skildra det som är nordiskt, så också i skönlitteraturens imaginära världar. Samtidigt är vår samtid givetvis också präglad av globala problem. Således är ett globalt fokus i den nordiska litteraturen inget att undra över, speciellt inte när det kommer till ekofiktion. Men ovanstående citat av Malmio och Kurikka sätter fingret på samspelet mellan globalt och lokalt i den lilla byn i Nya Qian.

Den tredje och sista nivån av rumslighet är det rum som utgörs av Norias hem och den hemliga vattenkällan. En trygg plats med tillgång till det vatten som saknas i resten av samhället. Det här är dock en relativ och övergående trygghet i och med att källans väktare och alla människor i väktarens närhet givetvis är extremt utsatta då hemligheten upptäcks.

Vad är det då som sist och slutligen konstituerar dessa tre platser? Det globala (världen, eller åtminstone det vi får veta om världen och Nya Qians välde och de förlorade områdena), det globala (byn som påverkas starkt av de globala influenserna) och det lokala (Norias hem, den hemliga källan och det landområde som är i familjen Kaitos ägo)?

Jo, alla platser präglas av tillgången till och frånvaron av vatten. Men samtidigt är det globala läget, livet i ekokatastrofens efterdyningar, kriget om vattnet och den styrande regimen som begränsar invånarnas rörelsefrihet, tillgång till vatten och livsvillkor. Eftersom platsen kan definieras som ”rum” laddat med (mänsklig) mening i form av känslor och attityder⁹⁷ hävdar jag också att det vore felaktigt att i det här fallet ta avstånd från det antropocentriska perspektivet, så som man ofta strävar efter inom den ekokritiska forskningstraditionen, och enbart fokusera på

⁹⁷ Malmio 2019, s. 279.

vattnet och platsen. Karaktärernas och läsarens attityder är av minst lika stor vikt i det här fallet.

Min primära forskningsfråga ”Hur definieras rumsligheten av vattnet i *Minnet av vatten* och *De hemlösa stad*?” är alltså inte helt och hållet tillämpbar på det material som min analys utgår från. Likväl har jag kunnat konstatera att det inte är vattnet i sig som definierar platserna eller samverkan mellan karaktärer och miljön, det globala och det lokala.

Eftersom den styrande regimen manipulerat både historien och invånarna i Nya Qian vågar jag säga att ett forskningsresultat baserat endast på vattnets inverkan på platsen skulle bli skevt och missvisande. Vattnet spelar en avgörande roll, och visst är det till viss del på grund av ekokatastrofens faktum. Men det är snarare den styrande regimen utnyttjande av människornas svaghet i ekokatastrofens efterdyningar i kombination med den globala världen som sist och slutligen konstituerar platserna i *Minnet av vatten*.

3.2 Den privilegierade protagonisten

Enligt Kate Rigby, och andra med henne, har vi idag skapat myter för att minska vår oro kring klimatet och vår inverkan på det. För att inte behöva konfronteras med vår egen utsatthet skapar vi myter kring hur naturen kommer att anpassa sig efter människans aktivitet. Samhällets mer privilegierade grupper är dessutom mer benägna att tro på dessa myter eftersom de tenderar att underskatta såväl sin egen, som samhällets sårbarhet och är såtillvida inte i beredskap på samma sätt som de överlag mer utsatta grupperna i samhället.⁹⁸

Än en gång är det viktigt att lyfta fram att Rigbys forskning är placerad i en Australiensisk och Amerikans kontext. Därav kan det finnas skillnader i perspektivet jämfört med en nordisk eller utpräglat finländsk kontext, speciellt då man diskuterar frågor som tangerar inkomstklyftor och samhällssystem. Likväl är Rigbys konstaterande gällande plastiska myter både intressant och relevant:

⁹⁸ Rigby 2015, s. 16.

The hazardous underestimation of vulnerability among the privileged is compounded by the ‘plasticity myth’, according to which nature is infinitely malleable and can always be remolded to suit human amenity. Closely allied with this myth is what I have called the ‘premise of predictability’ – that is, the overestimation of the capacity of science to provide sufficient certainty to rule out untainted consequences from a given technological intervention.⁹⁹

Anledningen till att de här plastiska myterna kopplade till miljöfrågor är intressanta också inom ramarna för en analys av aktörskap är att protagonisten i *Minnet av vatten* helt tydligt försöker ta håll på föreställningar kring att människans aktivitet på jorden inte skulle spela någon roll.

Å andra sidan lyfter Buell fram att miljöhotet kan leda till ökade samhällsklyftor eftersom de privilegierade grupperna i samhället har resurser till att värja sig mot klimathotet på ett annat sätt än de från tidigare utsatta grupperna i samhället. Samhällsklyftorna vidgas till följd av att miljöhotet stärker gemenskapen i de mer utsatta grupperna genom att utgöra en gemensam hotbild. Det här är ett mönster som man enligt Buell också kan se i större skala länder emellan.¹⁰⁰

Eftersom dystopin utspelar sig i framtiden kastas vi rakt in i ett narrativ som levererar ett fiktivt, men fullt möjligt, framtidsscenario så som dystopier ofta gör. I romanen finns inte längre de ”plastiska” eller formbara myter som Rigby presenterar utan istället presenteras ett starkt avståndstagande från dem. Läsaren kastas in i den fiktiva framtidens realitet. Ett exempel på det här avståndstagandet från den plastiska myten är hur huvudkaraktären Noria och hennes bundsförvant Sanja alltid återkommer till plastgraven.

”Vi vandrade omkring på plastgraven lite till, men hittade bara det gamla vanliga skräpet, trasiga leksaker, oidentifierbara skärvor, oanvända kärl och ändlösa mängder möjliga och trasiga plastpåsar.”¹⁰¹ Plastgraven är en massiv samlingspunkt för gammal plast från det förgångna. Noria och Sanja besöker den ofta och poängterar

⁹⁹ Rigby 2015, s. 16.

¹⁰⁰ Buell 2001, s. 34.

¹⁰¹ Itäranta 2012, s. 27.

att plasten från den gamla eran inte löses upp på hundratals år¹⁰², något som ter sig främmande för dem.

Kritiken riktad mot ”Den gamla eran” talar tydligt till en läsare av idag. En överkonsumtion av plast, bristfällig slutförvaring av skadliga ämnen, hög konsumtion av rent sötvatten... Alla de här nutidsfenomenen som kan komma att utmynna i framtidsproblem behandlas i *Minnet av vatten*. I en analys av protagonistens aktörskap under katastrofala omständigheter är det rimligt att också lyfta fram de metanivåer som det skapas utrymme för i berättelsen. Protagonistens aktörskap sträcker sig nämligen utanför den fiktiva berättelsens ramar. Norias röst talar till nutidsmänniskan och varnar för framtida katastrofer. Rigbys formulering kring den plastiska myten resonerar också vidare i Norias ställningstagande mot den gamla erans nonchalans inför framtida ekokatastrofer i *Minnet av vatten*. Exempel på det här hittas till exempel i Norias introspektion som återges i citatet nedan.

Jag har försökt låta bli att tänka på dem, men deras värld läcker in i den här, i det som är vår himmel, vårt stoft. Läckte vår värld, den värld som är, någonsin in i deras värld, den värld som var? Jag föreställer mig en av dem stående vid den flod som nu är ett uttorkat ärr i vårt landskap, en kvinna som varken är ung eller gammal, eller kanske en man, det saknar betydelse ...

Jag skulle vilja tänka att den människan vänder om och går hem och den dagen gör en sak annorlunda för den där fantasibildens skull, och likadant nästa dag, och nästa igen.

Och ändå ser jag personen en gång till, annorlunda, bortvänd, och inte beredd att göra någonting på ett annat sätt, och jag vet inte vem av de två som är verklig och vem som är en spegelbild i klart, stilla vatten, och så skarp att den nästan kan uppfattas som verklig.¹⁰³

Enligt Rigby kan en kreativ framställning av en dystopisk och klimatförändrad framtid spela en värdefull roll då det kommer till att motivera människor till ansträngningar som minskar människans negativa inverkan på miljön.¹⁰⁴ Det här påståendet berör direkt *Minnet av vatten* och i synnerhet passager som den som

¹⁰² Itäranta 2012, s. 23.

¹⁰³ Itäranta 2012, s. 28.

¹⁰⁴ Rigby 2015, s. 9.

citeras ovan. Det snudd på poetiska och drömska språket i kombination med den unga, kvinnliga protagonistens vädjande till tidigare generationer binder samman fiktionen med samtidens möjlighet till aktion. Det är också det här som är en del av själva kärnan i protagonistens aktörskap, eller kanske snarare i romanens tilltal, i *Minnet av vatten*. I citatet ovan hittar man först och främst Norias implicita vädjan till mottagaren av texten, men framför allt hittar man den kontrastering av orörd natur och realistisk natur som ger aktören något att agera på. Det här kommer jag närmare in på längre fram i kapitlet. Rigbys formulering återges i sin helhet nedan.

In this context works of the creative imagination that depict a dystopian vision of a climate-changed future could play a valuable role in helping to motivate mitigation efforts – at least among those who have not been persuaded that the projections of climate science are themselves fictional, and in conjunction with improved measures to help people bridge the gap between what they know and how they act.¹⁰⁵

Ovan motiverar Rigby också dystopins relevans ur ett pragmatiskt perspektiv. Dystopin och de dystopiska skildringarna av framtiden erbjuder den typen av implicit samhällskritik som kan leda till positiva förändringar i människors handlingsmönster. Det här blir ännu mer relevant i den kontext som Rigby diskuterar fenomenet i, nämligen med fokus på ekokatastrofer.

För att återknyta till protagonisten aktörskap under katastrofala omständigheter inom ramarna för den egentliga berättelsen presenterar jag vidare Ahlbäcks syn på hur en kontrastering av oförstörd natur och realistisk natur erbjuder protagonisten en ansats till handling.¹⁰⁶ Även om Ahlbäcks exempel grundar sig på Orwells *1984* vill jag hävda att samma resonemang är väsentligt för och kan tillämpas på *Minnet av vatten*. Bilden av den orörda naturen i den gamla eran och förhoppningen om vattenresurser i de förlorade områdena är de element som skapar en utopisk potential i *Minnet av vatten* och som ger protagonisten något att agera på. Enligt Ahlbäck gör sig samma princip gällande för Winston Smith i *1984*.

¹⁰⁵ Rigby 2015, s. 9.

¹⁰⁶ Ahlbäck 2001, s. 141.

The image of pristine nature uniting with the image of realistic nature in the space of the environment, accordingly becomes something to act upon in a situation of environmental crisis. This eclipse image of nature – realistic nature informed by pristine nature – does form the positive, modern utopian potential of Orwell's dystopia.¹⁰⁷

Den utopiska potentialen i dystopin som ovan diskuteras av Ahlbäck och som även lyfts fram hos såväl Meurer-Bongardt som Wilson och Hammer i teoridelen utgör den starkaste grunden för protagonistens, alltså Norias, agerande i *Minnet av vatten*. Det här illustreras extremt tydligt i epilogen sista mening: ”Den här morgonen är världen stoft och aska, men den är inte tömd på hopp.”¹⁰⁸ I Norias verklighet finns dock inte den orörda naturen närvarande, helt orörd natur finns inte att tillgå, inte ens i de förlorade områdena. Men de förlorade områdena är närmaste vi kommer orörd natur i *Minnet av vatten*, och de potentiella sötvattenresurser som potentiellt kan finnas där är tillräckligt för att motivera Noria till aktörskap.

Meurer-Bongardt för ett resonemang om det utopiska tänkandets funktioner som är intressant också i detta sammanhang:

Utopiskt tänkande bärs av en längtan och en strävan efter en mänskligare och rättvisare – d.v.s. en bättre – värld. Det spelar ingen roll om den här längtan så som i de litterära dystopierna indirekt kommer fram genom kritik och varning eller direkt i en beskrivning av en bättre värld. Med hjälp av följande funktioner ifrågasätter utopiskt tänkande de etablerade strukturerna. Det visar hur strukturerna befrämjar en utveckling fram till en mardrömsvärld (varning). Det erbjuder möjligheten att fly till olika drömvärldar (kompensation) och det visar möjligheten till en konkret förändring och förbättring av de härskande tillstånden (appell).¹⁰⁹

Samtliga av de funktioner som Meurer-Bongardt nämner ovan kommer till uttryck i *Minnet av vatten*. Hela berättelsen fungerar som en varning inför framtida

¹⁰⁷ Ahlbäck 2001, s. 141.

¹⁰⁸ Itäranta 2012, s. 240.

¹⁰⁹ Meurer-Bongardt 2011, s. 498.

skräckscenarion. Vi har den miljöförstörda världen, vi har den styrande regimen, vi har invånarnas utsatthet, den globala stormaktens utraderande av lokalsamhället och vi har det kapitalistiska samhällets ohållbara struktur.

Noria flyr dock inte nödvändigtvis till drömvärldar, men eftersom de förlorade områdena är utom Norias räckvidd fungerar de som en slags drömvärld. Områden som kunde återställa något av det urtillstånd som Noria, och resten av befolkningen i Nya Qian, längtar efter, men som få av dem sett med egna ögon. Samtidigt drömmer sig Noria bort till en värld som inte redan gått under av miljöförstöring. Romanen inleds till exempel på följande vis:

En gång när det fortfarande fanns vintrar i världen, kalla vintrar, vita vintrar, vintrar att omslutas av och halka i, och komma in i värmen från, gick det att vandra över kristalliserat vatten som kallades för is. Jag har sett is, men bara i form av små människotillverkade bitar. I hela mitt liv har jag drömt om hur det skulle kännas att gå över fruset hav.¹¹⁰

Ovanstående citat i kombination med Meurer-Bongardts teori visar dels på hur Noria, protagonisten i *Minnet av vatten*, varnar läsaren för tider då man inte längre kan ta förgivet att det finns is i världen, is som inte blivit tillverkad av människor. Samtidigt fungerar bilden av det oförstörda, det förgångna, som en drömvärld som sätter tonen för Norias längtan och strävan, redan från romanens första sida. Noria vill göra upp med de härskande tillstånden och den styrande regimen, och hennes motivation ligger i drömmar om en värld av is och snö.

I ett flertal litteraturvetenskapliga verk som diskuterar kvinnliga protagonisters aktörskap inom genren teen noir (som alltså innefattar såväl fantasy, skräck, science fiction och dystopier) lyfts det fram hur en stor del av protagonistens resa ofta kretsar kring flickskapet och flickskapandet. Det är en resa som präglas av att omvärdera vad flickrollen innebär. ”Ofta fokuserar dystopiska ungdomsromaner med flickor i

¹¹⁰ Itäranta 2012, s. 9.

huvudrollen på genusgörande”, säger till exempel Maria Nilson¹¹¹. Nilson konstaterar också att det inom fiktionen där flickan står i centrum, och särskilt i dystopin, också finns ett behov av att ta avstånd från tidigare generationers ”felaktiga” femininitet.

Ann Boglind och Anna Nordenstam är inne på samma spår. De skriver nämligen att ”Det är relativt vanligt att protagonisten, ofta en flicka eller ung kvinna, mognar under romanens gång genom att möta den heterosexuella kärleken och med mod, beslutsamhet och styrka utmana systemet och regimen”¹¹².

I *Minnet av vatten* porträtteras den kvinnliga protagonisten på ett helt annat vis. Dels är någon form av heterosexuell eller homosexuell kärlek inte närvarande. Däremot har huvudkaraktären Norias vänskap till Sanja en ytterst central roll. Huruvida deras vänskap kunde läsas som början på en relation av en mer romantisk karaktär är givetvis diskutabelt. Min tolkning är ändå att deras vänskap är just en livskraftig vänskap eller ett slags systerskap två tonårsflickor emellan. Noria är dock med om den mognadsprocess som Boglind och Nordenstam nämner. Det är dock inte genom mötet med den heterosexuella kärleken som Noria mognar utan snarare i mötet med systemet och regimen. Hon växer helt enkelt in i den uppgift som blir henne given.

Att växa in i uppgiften som temästare, och väktare över källan är ändå inte helt oproblematiskt. Norias flickskap ställer givetvis till det. Den miljöförstörda framtiden som berättelsen utspelar sig i är inte bara politiskt och geografiskt förändrad, utan också strukturellt avvikande från vår verklighet. Då Noria ska avlägga mästarpövscermonin för att gå från lärling till temästare blir hon varse en detalj som hon tidigare inte har haft någon tanke på att kunde bli problematisk.

Så har vi givetvis också att beakta den olyckliga omständigheten att ni är kvinna. Er far borde ha nämnt det i förväg. Jag skulle vilja veta varför ni tror att en kvinna med fördel skulle kunna utöva temästärens yrke.¹¹³

¹¹¹ Maria Nilson, 'Att flicka sig: Hur flickor gör genus i chick lit och teen noir', i *Flicktion: Perspektiv på flickan i fiktionen*, red. Eva Söderberg, Mia Österlund och Bodil Formark, Malmö: Universus Academic Press 2013, s.

¹¹² Ann Boglind och Anna Nordenstam, *Från fabler till manga 2: Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på ungdomslitteratur*, Malmö: Gleerups Utbildning 2016, s. 115.

¹¹³ Itäranta 2012, s. 95.

Mäster Niiramo som är tillkallad för att bedöma Norias mästarprovscermoni uppmärksammar Noria på att hon är kvinna. Den här passagen tycker jag är intressant av två huvudsakliga anledningar. För det första har Noria tidigare aldrig reflekterat över att hon i egenskap av kvinna inte skulle accepteras som temästare. Det här är ett genomgående drag i hela dystopin, Noria har inga mentala barriärer att ta sig över då det kommer till just det, att hon är kvinna. Hennes reaktion då mäster Niiramo upplyser henne om att hennes flickskap skulle kunna stå i vägen för hennes yrkesutövning är förvåning, men hon är likväl beredd på gå upp till kamp.

”Kan jag få höra hur ni motiverar er uppfattning att en kvinna inte kan utföra temästarsysslor?” bad jag. ”Det står i de gamla texterna”, svarade Niiramo. ”Li Song skriver: Må en kvinna aldrig beträda temästars vägen, om hon inte är redo att avstå från livet som kvinna.”

Jag tyckte inte att det citerade avsnittet på minsta vis utestängde kvinnan från rätten att vara temästare, men jag gav mig inte in i något gräl om formuleringen, utan sa: ”Jag tror på möjligheten att förändra ytlagret och ändå bevara kärnan, precis som det är möjligt att bevara ytan och gräpa ur kärnan.”

Det här är något som också påverkar hennes aktörskap. Noria är ingen typisk flickrebell för det att hon är flicka är inte särdeles relevant för henne och är inget som hon behöver förhålla sig till, åtminstone inte innan mäster Niiramo gör henne uppmärksam på det. Hennes självförtroende och energi behöver inte avsättas för kvinnokampen utan är en fri tillgång i kampen mot den styrande regimen. Ett dylikt uttalande inser jag dock att är problematiskt. ”Fiktionen fungerar inte enbart verklighetsbekräftande; den producerar också verkligheter genom att laborera med sociala kategorier och ideologier vilka reproducerar barn som avgränsbart feminina eller maskulina varelser.”¹¹⁴, skriver till exempel Söderberg, Österlund och Formark. Vidare konstaterar de att produktionen, eller reproduktionen, av flickskap alltid sker i relation till vilka förväntningar som vilar på flickan. Det finns alltså ett slags

¹¹⁴ Söderberg, Österlund och Formark 2013, s. 13.

kretslopp av fiktion, identitet och verklighet som rymmer viss del ambivalens och instabilitet.¹¹⁵

Man kan alltså inte placera in någon värdering i att Noria inte porträtteras som en typisk flickrebell. Det som gör henne till en atypisk flickrebell är att hennes rebelliskhet, åtminstone i början, inte har sin grund i flickskapet utan i andra mer iögonfallande orättvisor som existerar i det narrativ Noria verkar inom. Nämnvärt i sammanhanget är också frånvaron av pojkar i dystopin. I *Minnet av vatten* är fäderna och soldaterna de enda närvarande männen. Alla unga män kan tänkas vara ute i det pågående kriget, men pojkarna utelämnas helt ur berättelsen. Läsaren blir aldrig påmind om deras existens. *Minnet av vatten* är således huvudsakligen en skildring av flickskap, systerskap och kvinnligt aktörskap.

För det andra är det här avsnittet i dystopin intressant eftersom den säger något om samhällsstrukturen i Skandinaviska Unionen och Nya Qian. Befattningen som temästare är just en befattning. Diskussionen kring huruvida Noria är kompetent eller inte påminner om de ämbetsfrågor som också diskuterats i vår verklighet. Ytterligare en aspekt som gör att det är värt att ta fasta på är att den här historien är placerad i framtiden. Ekokatastrofen är ett faktum, men då det kommer till frågor som berör jämställdhet är vi också placerade i en annan tid. De är nämligen inte längre i centrum och Noria Kaito blir vid en ålder av sjutton år ifrågasatt för att hon är kvinna för första gången i sitt liv.

Men även om Noria Kaito inte möter den heterosexuell kärleken i *Minnet av vatten* så gör hon uppror. Inte bara mot regimen, utan också mot sina föräldrar. "Jag kunde göra som min mor ville och bege mig till Xinjing, eller som min far ville och stanna kvar här som källans väktare. Eller också kunde jag göra som jag själv ville och välja en okänd stig, en som ingendera av dem dikterade."¹¹⁶

Yvonne Hammer diskuterar också hur "the relational connections established among similarly marginalised characters create opportunities for transforming action."¹¹⁷

Samtliga invånare i Nya Qian är mer eller mindre marginaliserade. De lider av

¹¹⁵ Söderberg, Österlund och Formark 2013, s. 13.

¹¹⁶ Itäranta 2012, s. 165.

¹¹⁷ Hammer 2010, s. 38.

fattigdom, vattenbrist och förtryck. Men Noria kommer att som adertonårig kvinna, utan närvarande föräldrar och som innehavare av befattningen som temästare, känna av en hel del motstånd, men marginaliserad är hon nog inte, åtminstone inte i kontrast till de övriga invånarna i Nya Qian. Vid sin sida har hon sin bästa vän Sanja. Sanja vars föräldrar lever i en betydligt större fattigdom än Noria och som dessutom har ett sjukt barn. Sanjas vardag går ut på att försöka hjälpa till med att försörja familjen, bygga illegala vattenledningar och undvika vattenkontrollanter.

När Noria lägger fram ett förslag om att ta sig till de förlorade områdena tillsammans blir det tydligt att Sanja är den som har mest att förlora. Hon har inte bara ansvar för sitt eget liv.

”Noria”, sa Sanja, och ansiktet var mjukt trots orden. ”Hur menar du att jag skulle kunna följa med? Mamma och pappa och Minja klarar sig inte utan mig. Jag kan inte lämna dem. Dessutom är alla vägar bevakade. Hur skulle jag kunna ta mig ens så långt som till Rovaniemi, för att nu inte tala om vidare därifrån? Jag har inget förfalskat poddpass som du.”¹¹⁸

Noria är trots sin egen utsatthet privilegierad. Hennes mamma jobbar på universitet, hennes pappa är allierad med en av de mer humana militärerna. Temästaryrket har länge varit ett högstatusyrke och dessutom har hennes familj länge haft tillgång till betydligt större och renare resurser av vatten än någon annan i Nya Qian.

När Sanja säger ”Jag har inget förfalskat poddpass dom du” blir det tydligt att Noria har fler fördelar i och med sina föräldrars kontakter. Hennes mamma har i samarbete med major Bolin, Norias fars vän, lyckats skapa ett falskt poddpass åt Noria. Något som ger henne en biljett ut ur byn och ett frikort från militärens strikta kontroll. Men Noria och Sanja kan inte antas vara ”similarly marginalised”, men jag kan konstatera att deras genuina vänskap också fungerar som en drivkraft för Norias aktörskap. Hon lider med Sanja, hon ser familjens situation och hon delar alla sina hemligheter med Sanja. Norias försök till att rädda världen drivs inte bara av någon egen agenda. Noria agerar utanför sin egen bekvämlighet för att kunna bistå de mindre bemedlade

¹¹⁸ Itäranta 2012, s. 179.

i samhället. Så också när hemligheten om källan spridit sig och hon delar ut vatten åt behövande trots att det enbart gör henne mer utsatt för militärens kontroll. När Noria och Sanja besöker byns vårdcentral blir Noria tvungen att än en gång utsätta sig själv för misstankar till förmån för att kunna ge friskt vatten åt sjuka barn.

”Kan ni avstå en kopp vatten? Mitt barn är törstigt och sjukt, och vi har väntat i timmar.” Sanja såg på mig. Det här var något nytt. Byn hade drabbats av vattenbrist tidigare också, men ingen hade någonsin behövt tigga om vatten. Den lilla flickans kinder var beniga och ögonen stora. ”Vi stannar”, sa jag till Sanja.

Jag tog en av mina läglar och hällde upp lite vatten i kvinnans mugg. Hon kramade min arm med den fria handen. ”Tack, fröken! Ni är en god människa. Tack, tack, måtte rent vatten komma strömmande er väg!” Hon fortsatte att låta sin tacksamhet flöda och jag började känna mig generad. Just när jag hade slutit till lägeln och ställt den på vagnen igen, kom en annan kvinna till mig. Två små barn höll henne i händerna.

”Tror du att du skulle kunna avvara några droppar till oss också?” frågade hon. Sanja såg skarpt på mig. ”Noria, vi måste gå nu”, sa hon. Hon hade rätt. Jag såg att alla som stod och köade där ute tittade hoppfullt på mig, övervägde sina chanser och vad som var bästa sättet att be om vatten. Om jag stannade längre, skulle jag få gå därifrån med tomma läglar.¹¹⁹

Noria tvingas ständigt balansera på gränsen till vad som är rätt och vad som är nödvändigt. När hon förklarar att hon inte kan ge bort mer av sitt vatten blir hon beskyldd för att vara fin i kanten, så som temästarnas familjer alltid varit. ”Det borde man ju fattat. Temästarna har alltid hållit sig lite för goda för den här byn”.¹²⁰

En annan aspekt av Ahlbäcks analys av 1984 som också resonerar vidare i *Minnet av vatten* är hur Winston Smith i egenskap av sista representant för idén om det naturliga och mänskliga tar med sig den diskursen i döden. Winston Smith är predestinerad i och med sin avvikande inställning och annorlunda värderingar.¹²¹

Samma princip gäller för Noria, men fokus är lite annat. I och med att hon genom ett

¹¹⁹ Itäranta 2012, s. 123-124.

¹²⁰ Itäranta 2012, s. 124.

¹²¹ Ahlbäck 2001, s. 138.

gediget forskningsarbete har kommit fram till centrala slutsatser gällande den styrande regimen och deras kontroll av vattnet är hon en nyckelperson i ett stort och grymt politiskt spel. Hon konstaterar att det primära problemet inte är sötvattensbrist utan statens ransonering av vatten. I Nya Qian används vattnet som ett maktmedel och den styrande regimen har ökat vattnets värde något oerhört. Ju mindre vatten som tilldelas medborgarna desto svagare blir de och desto mindre motstånd kan de göra.

I det här sammanhanget vill jag nämna Adam Smith och hans värdeparadox. Adam Smith (1730-90), var en ekonomisk tänkare som starkt förknippas med det moderna kapitalistiska samhället och som introducerade tanken om värdeparadoxen. Han diskuterade bland annat skillnaden mellan pris och värde och lär ha frågat sig ”varför en diamant som är nästan oanvändbar kan kosta mer än vatten”.¹²² Tanken om värdeparadoxen och många andra av Smiths teorier utvecklades senare av Jean Baptiste Say (1769-1832). Say konstaterade att det finns ett subjektivt element i en varas värde.¹²³ Anledningen till att teorin kring värdeparadoxen är relevant i det här sammanhanget är för att den styrande regimen i Nya Qian har svängt på Smiths exempel. Diamanten har tappat sitt värde medan vattnet har blivit hårdvaluta, och inte nödvändigtvis för att efterfrågan skulle vara större än utbudet, utan för att de manipulerat systemet, och för att värde är något subjektivt. Det som massan av människor värderar högt blir dyrbart, och tvärtom.

Tilläggas bör dock att det här resonemanget har en uppenbar brist, i Nya Qian har man inte bara svängt om värdeparadoxen, man har också insett att vattnet är ovärderligt eftersom allt levande kräver vatten för att kunna fortsätta vara just levande. Det handlar alltså inte i första hand om att marknadskrafterna skulle ha höjt vattnets värde, utan om att ett livgivande element är under hård ransonering, på moraliskt tvivelaktiga grunder.

Ahlbäck skriver vidare: “In Nineteen Eighty-Four, the end of Winston Smith is predestined. Since he is the last man, representing the idea of the “natural” and the

¹²² Sverker Sörlin, *Europas idéhistoria 1492-1918: Mörkret i människan*, Stockholm: Natur och Kultur 2004, s. 406.

¹²³ Sörlin 2004, s. 406.

“human”, what dies with him is the old discourse of nature and humanity.”¹²⁴ I *Minnet av vatten* är också Noria Kaito predestinerad. Det hon tar med sig i döden är dock inte en uppfattning om naturen och det mänskliga, utan sin kunskap om de förlorade områdena och hur utbrett regimen förtryck egentligen är. Det faktum att Noria blir avrättad på romanens sista sidor förstärker dystopins intensitet. Det faktum att hon gömmer, och således lämnar efter sig, den information som hon sammanställt bidrar till den utopiska potentialen och visar tydligt på Norias aktörskap under katastrofala omständigheter. Norias avrättning är dock inte oundviklig. Hon blir erbjuden en utväg; att samarbeta med regimen. ””Som sagt, jag kan ge dig tillbaka ditt liv, om du vill.’ Han förde koppen till munnen., men teet var fortfarande för varmt och han ställde ner den igen. ’Kanske inte exakt likadant som det var innan, men i tillräckligt stora delar.””¹²⁵

Då Noria bestämt undanber sig allt samarbete med kommandant Taro och hans medarbetare visar hon prov på extrem beslutsamhet och en konsekvent moralisk hållning. Ur ett mer filosofiskt perspektiv är Norias och kommandant Taros diskussion extremt grundläggande och djuplodande. De söker båda någon form av mening i en miljöförstörd värld.

4 *De hemlösas stad* – Förskjuten framtid och finsk nationalism

I *De hemlösas stad* har de södra delarna av Finland blivit täckta med vatten till följd av den globala uppvärmningen. Havsvattennivån i världen har höjts med tio meter, vilket betyder att stora delar av Asien är helt obeboeliga.

Lilja Koskinen bor i Jyväskylä tillsammans med sin mamma, pappa och sina två småsyster. Lilja är född i Helsingfors, men precis som alla andra finländare har hennes familj blivit evakuerad till Jyväskylä och de nordligare delarna av Finland. Hon minns inget av tiden i Helsingfors men hör ibland sina föräldrar viska om minnen från staden sent om kvällarna.

¹²⁴ Ahlbäck 2001, s. 138.

¹²⁵ Itäranta 2012, s. 221.

Tillvaron i Jyväskylä ter sig väldigt vanlig och extremt ”finländsk”. Barnen går i skola medan föräldrarna jobbar. Liljas fritid fylls av obligatoriska lektioner i kantele, fotboll och skidåkning. Även om vintrarna upphört att vara kalla och Lilja knappt har upplevt en enda snöflinga fortsätter man att undervisa i vintersport i spår och backar gjorda av plast.

I *De hemlösas stad* är uppdelningen mellan globalt och, om inte lokalt så regionalt, väldigt tydlig. Så här reflekterar protagonisten Lilja över vardagen i staden:

Inget att klaga på direkt, men inget att vara särskilt glad åt heller. Stiga upp på morgonen och gå i säng på kvällen. Skola åtta till halv fyra, fem dagar i veckan. Obligatorisk kanteletimme efter skolan på tisdagar, fotbollsträningar på måndagar och torsdagar. Hänga i parken med vännerna från grannhuset resten av dagarna om det inte regnar. Morgonmål, lunch och middag. Ett halvt kilo inhemska bär varje dag. Kött på veckosluten. ... Ett helliv kan inte levas i ett fängelse. Ett helliv kräver frihet och risker. Frihet och risker finns inte i Jyväskylä. Inte en mask lyfter sitt lilla huvud ur jorden utan att JYVÄ-SILMÄ upptäcker den. Men utanför Jyväskylä! Det finns en värld utanför Jyväskylä!¹²⁶

De första raderna i ovanstående citat är i min mening väldigt träffsäkra när det kommer till att beskriva välfärds Finland i dag. ”Inget att klaga på direkt, men inget att vara särskilt glad åt heller.” Jag tror det här är ett ganska allmänmänskligt tillstånd som förutsätter ett visst välstånd. Om man lever under förtryck, i nöd eller under andra extremförhållanden upplever man knappast tristess så som Lilja gör.

Vidare beskrivs vardagslivet i Jyväskylä. Även om berättelsen är placerad i framtiden är de inslag som kan definieras som finländska förstärkta i förhållande till vår samtid. Obligatoriska kanteletimmar och ett halvt kilo inhemska bär varje dag skulle man knappast tvinga på någon i Sydeuropa lika självklart som i Finland. Det viktiga här är hur som helst att man i Jyväskylä inte tar in några influenser utifrån. I Jyväskylä bor bara infödda, eller sedan länge inflyttade finländare, man hänger sig åt vintersport och finska kulturyttringar. I Jyväskylä är livet allt annat än globalt.

¹²⁶ Luther 2011, s. 18.

Kate Rigby hävdar att de berättelser vi berättar om oss själva och våra relationer i en värld som blir allt varmare formar hur vi förbereder oss, reagerar på och återhämtar oss från tidigare okända former av ekokatastrofer.¹²⁷ Hon ger följande exempel på tänkbara reaktioner vid en dylik krissituation: "whether, for example, we adopt the bunker mentality that's every man for himself; or whether we are prepared to lend a helping hand to total strangers, including those 'strange strangers' who are not of our kind."¹²⁸

Det här är kanske det mest brännande i en analys av förhållandet mellan globalt och lokalt i *De hemlösas stad*. Finland som nation har helt klart antagit bunker-mentaliteten. Den enskilda individen har nödvändigtvis inte tagit beslut om att stänga gränserna och införa obligatoriska kantelektioner, men alla finländare, förutom de som vägrat, har blivit evakuerade till Jyväskylä och vidare norrut. Vad har då hänt med södra Finland? Jo, där bor "strange strangers who are not of our kind".

I forna Helsingfors, numera Halsingih, samsas miljöflyktingar från Indien och Kina. På torget säljs levande hönor, ostron och sockerdjur. Människor bor trångt och staden är indelad i mindre distrikt. Kineserna bor på en sida medan indierna håller till på en annan. Däremellan skymtar man "urbefolkningen". De enda finnar som finns kvar i staden är alkoholister som dricker hembränt ur stora dunkar.

Finländarna har alltså evakuerats till Jyväskylä medan miljöflyktingar som förlorat sina hem, sina land och sin försörjning får samsas i den del av Finland som är mest utsatt för det vatten, de stormar och de vågor som redan slagit deras tillvaro i spillror en gång. De privilegierade slår alltså vakt om sina privilegier, helt i samklang med Rigbys teori kring den plastiska myten.

Enligt Rigby underskattar alltså de mer privilegierade grupperna i samhället sin egen utsatthet och tyr sig till den plastiska myten. Som det tidigare framkom i teoridelen innebär den plastiska myten att vi skapar myter för att minska vår oro kring klimatet. Dessutom skapar vi myter kring hur naturen kommer att anpassa sig efter människans aktivitet för att inte behöva omfatta vår egen utsatthet.¹²⁹

¹²⁷ Rigby 2015, s. 2.

¹²⁸ Rigby 2015, s. 2.

¹²⁹ Rigby 2015, s. 16.

Jag hävdar att hela det samhälle som blivit uppbyggt i Jyväskylä är ett uttryck för den plastiska myten och bunkermentaliteten. I Jyväskylä är invånarna under uppsikt. Finska staten kontrollerar invånarnas hemkomst, håller ett öga på gatorna och allmänna utrymmen.

Kamerorna runt Mäki-Matti idrottscentrum registrerade att eleven Lilja Koskinen (537/T) närmade sig (+ anmärkning för lätt överhastighet och vårdslöshet vid övergångsstället) och skickade informationen direkt till skolans och hemmens gemensamma övervakningsplattform JYVÄ-SILMÄ. Liljas mamma som hunnit fram till sin arbetsplats öppnade sin kommunikator och noterade lättat att hennes besvärliga dotter nu var under uppsikt för några timmar framåt.¹³⁰

Som kan läsas i citaten ovan är kontrollen av invånarna ändå inte så intensiv som i de dystopiklassiker i vilka man hittar liknande system som JYVÄ-SILMÄ, jag tänker till exempel på *1984*. Rigbys teori kring att människan också intalar sig att hon kan rida ut ekokatastrofen med hjälp av teknologins framfart¹³¹ kan tillämpas också på *De hemlösas stad* genom JYVÄ-SILMÄ. I min läsning av *De hemlösas stad* ser jag det inte som att JYVÄ-SILMÄ används för att kontrollera och kunna bestraffa invånarna. JYVÄ-SILMÄ används snarare som en motsvarighet till de kommunikationsmetoder som i nuläget används i kontakten mellan hem och skola. De regler och förordningar, och den övervakning, som är närvarande i Jyväskylä bidrar inte till dystopisk intensitet, men används för att förtränga katastrofens faktum. Ett halvt kilo inhemska bär om dagen, strikt kontroll av barn och unga och folkbildning i kantele och vintersporter nyttjas som livlina när självaste naturen ger upp, till följd av människans framfart. Tekniken används för att kontrollera, och kontrollen har en lugnande effekt på de privilegierade i en ekokatastrof utom kontroll. När Lilja inser att hennes föräldrar inte är hennes biologiska föräldrar, då flyr hon från lögnerna och tristessen i Jyväskylä. Hennes påstådda faster visar sig vara hennes biologiska mamma och jakten på upprättelse tar Lilja till Halsingih. I Halsingih finns inte mycket kvar av det forna Helsingfors:

¹³⁰ Luther 2011, s. 17.

¹³¹ Rigby 2015, s. 16.

Hundratals människor med spikrakt hår och smala mörkgröna ögon trängdes mellan stånden och petade kritiskt bland grönsaker och köttbitar. Bestämnda och välmatade tanter prutade högljutt på de finaste köttbitarna medan fattiga stirrande stackare stod med händerna ödmjukt utsträckta runt de allra billigaste stånden. Manju vek av från stigen, för på en bänk rakt framför henne satt några riktigt skrämmande figurer. De hörde till urbefolkningen, dem som Manjus mamma brukade kalla för ”våra fyrfota vänner”. De luktade vidrigt av sprit och urin och skrek hest efter varje kvinna som kom inom synhåll ... Manju tyckte i princip synd om urbefolkningen. Hon visste att de hade bott här först och för länge sedan säkert också haft en egen kultur, men det gjorde inte just de här mänskliga ruinerna ett skvatt mer aptitretande.¹³²

Här framkommer det en hurdan stämning det är i staden. Läsaren får en känsla för rummet och precis som Jason Finch skriver tar vi som läsare avstamp i våra egna erfarenheter och referenser för att tolka det textinterna.¹³³ Men det mest intressanta är i mitt tycke ändå det här: ”Hon visste att de hade bott här först och för länge sedan säkert också haft en egen kultur”¹³⁴ Vid första anblicken kunde man här beskylla Manju och resten av invånarna i Halsingih för kulturimperialism. I Halsingih finns inget av Helsingfors kvar. Där försörjer sig befolkningen på musselodling¹³⁵ och att odla alger som de sedan framställer en slags olja av.¹³⁶ Men vid en närmare granskning är det ju ändå inte så att de människor som flytt till Halsingih skulle ha trängit undan något ursprungsfolk och deras kultur varken medvetet eller omedvetet. Detta eftersom ursprungsbefolkningen, finländarna, flytt från kusten och Halsingih för att rädda sig själva undan översvämningar och ”monstervågor”.

Det som i mångt och mycket skiljer *De hemlösas stad* från *Minnet av vatten* är att vi i *De hemlösas stad* inte hittar uttryck för en utopisk potential eller ”a good place which is nowhere to be found” lika tydligt som i *Minnet av vatten*. Både Ahlbäck¹³⁷,

¹³² Luther 2011, s. 66.

¹³³ Finch 2019, s. 2.

¹³⁴ Luther 2011, s. 66.

¹³⁵ Luther 2011, s. 188.

¹³⁶ Luther 2011, s. 60.

¹³⁷ Ahlbäck 2001, s. 141.

Wilson¹³⁸ och Hammer¹³⁹ och lyfter fram förekomsten av utopisk potential i dystopisk fiktion. Meurer-Bongardt¹⁴⁰ å sin sida skriver om förekomsten av dystopiska perspektiv parallellt med utopiska perspektiv i Hagar Olssons produktion. I *De hemlösas stad* är den utopiska potentialen inte kopplad till platser på samma vis som i *Minnet av vatten*. Istället uttrycks den utopiska potentialen i *De hemlösas stad* indirekt genom kritik och varning. Meurer-Bongardt skriver till exempel: ”Utopiskt tänkande bärs av en längtan och en strävan efter en mänskligare och rättvisare – d.v.s. en bättre – värld. Det spelar ingen roll om den här längtan så som i de litterära dystopierna indirekt kommer fram genom kritik och varning eller direkt i beskrivning av en bättre värld.”¹⁴¹ De beskrivningar av en bättre värld som läsaren får ta del av är de nostalgiska tillbakablickar som Liljas föräldrar unnar sig om kvällarna.

Bara ibland, sent om kvällarna, när de trodde att barnen sov, kunde de sitta sorgset omslingrade i soffan och mumla till varandra:

- Minns du planteringarna runt Tölöviken på somrarna. Då när jag var med om att fixa ihop blomlabyrinten?
- Och kaffe med munk i Hagnäs hall... Och att bo på Norra Kajen som vi tyckte var så lyxigt. Ha! Bättre skulle det ha varit att sitta på trettonde våningen i Rönnbacka!
- Mmm. Tänk inte så praktiskt nu. Jag skulle vilja vara barn igen och stå under ljusen på Alexandersgatan och vänta på Luciatågetfast det ju var ganska fänigt egentligen. Men en gång fick jag rida på en ponny!¹⁴²

Så där håller Liljas föräldrar på när de är ensamma. De minns en svunnen guldålder, munk i Hagnäs hall och studentsången i Kajsaniemi på första maj.¹⁴³ De räknar upp platser som för oss till Helsingfors. Högholmens djurpark, Kajsaniemiparken, Tölöviken. Också här blir det tydligt hur vi utgår från våra egna referenser också när

¹³⁸ Wilson 2013, s. 156.

¹³⁹ Hammer 2010, s. 37.

¹⁴⁰ Meurer-Bongardt 2011, s. 498.

¹⁴¹ Meurer-Bongardt 2011, s. 498.

¹⁴² Luther 2011, s. 20.

¹⁴³ Luther 2011, s. 20.

vi läser fiktion, så också ekofiktion.¹⁴⁴ Vi har knappast något annat val när gator vi vandrat nämns i fiktionen, eller gator som vi hört om, eller tidigare läst om.

I enlighet med Meurer-Bongardts teori kring utopisk potential synliggörs genom dessa tillbakablickar ”möjligheten till en konkret förändring och förbättring av de härskande tillstånden.”¹⁴⁵ I föräldrarnas tillbakablickar speglas vår samtid. Det narrativ som Luther i *De hemlösas stad* målar upp några decennier framåt i tiden bidrar således till att visa ”hur strukturerna befrämjar en utveckling till en mardrömsvärld.”.

Liksom i *Minnet av vatten* framträder en slags metanivå av utopisk potential. Även om *De hemlösas stad* inte erbjuder någon god plats, några bortglömda eller gömda naturresurser som kan rädda världen trots människans framfart på jorden och ekokatastrofens faktum så blir hela dystopin i sig en slags vädjan till läsaren om att hen ska se den utopiska potentialen i verkligheten Jag hävdar alltså att den utopiska potentialen i *De hemlösas stad* hittas utanför texten, i vår verklighet. Samtidigt är det, ironiskt nog, i den här utopiska potentialen bestående av vår verklighet som klimatkrisen skapats.

Till skillnad från *Minnet av vatten* blir läsaren dock serverad en relativt tydlig beskrivning av det geografiska, politiska och historiska läget i *De hemlösas stad*. Vi får veta vilka områden som är översvämmade och vila som håller på att torka ut. Vi får veta hur vattnets närvaro, respektive frånvaro, påverkar olika länders befolkning.

Himlen mot söder färgades äckligt orangegrå av stadsbevakningens strålkastare. Där, på andra sidan strålkastarna, började Officiella invandringszonen, dit EU tvingat finländarna att släppa in jordbrukskunniga européer från områden som antingen blivit för våta eller för torra för att längre kunna odlas. I södra Finland växte potatisen som aldrig förr och de långa milda höstarna hade också gjort majsodling till en utmärkt affär. Utan Sverige och Finland skulle hela EU för länge sedan ha råkat ut för allvarlig matbrist, men i Jyväskylä ansåg man fortfarande att EU helt oförlåtligt

¹⁴⁴ Finch 2019, s. 2.

¹⁴⁵ Meurer-Bongardt 2011, s. 498

blandat sig i Finlands inre angelägenheter när man tvingade finnarna att släppa in en massa främlingar.¹⁴⁶

Här skrivs det explicit ut att ”man tvingade finnarna släppa in en massa främlingar”. Meningen verkar vara ett uttryck för den allmänna opinionen bland finländarna i Jyväskylä och bekräftar att finländarna inte sträckt ut en hjälpande hand mot ”strange strangers”, så som Rigby skriver. Gränsen till den officiella invandringszonen bevakas av stadsbevakningen och även om den odling som bedrivs i Sverige och Finland har räddat EU från svält så är det inte anledning nog till att låta människor med annan nationstillhörighet korsa några gränser. Den situation som uppstått i Finland ställer Malmio och Kurikkas fråga: ”How does one lead a local life in a contemporary situation which is penetrated by global worries, such as climate change and economic and sexual inequality?”¹⁴⁷ på sin spets. Hur lever man lokalt när ens egen nation sköljts bort av vågor?

Heises teori kring den lokala identitetens inverkan på människas förhållningssätt till naturen är också intressant i sammanhanget. Heise lyfter upp hur det moderna samhället förflyttat människan längre bort från det lokala, och därmed också eliminerat grunden för både den individuella och den gemensamma identiteten i lokalsamhället som i sin tur erbjudit människan en etisk anknytning till naturen.¹⁴⁸ Hon lyfter samtidigt upp att invånarnas syn på lokalsamhällets betydelse för ett etiskt förhållningssätt till naturen skiljer sig från land till land. I och med det här frågar hon sig också om lokalpatriotism är en nödvändig komponent i ett etiskt förhållningssätt till naturen eller om det snarare är ett resultat av nationella traditioner, åsikter och en viss nationalistisk retorik.¹⁴⁹

I Finland finns det egentligen bara en grupp människor som har några vidare bra förutsättningar till att bibehålla nationella traditioner och nationalistisk retorik. Det är finländarna i Jyväskylä, och de gör det med råge. Men de inte bara behåller sina traditioner och retorik, de konserverar dem.

¹⁴⁶ Luther 2011, s. 12.

¹⁴⁷ Malmio och Kurikka 2019, s. 6.

¹⁴⁸ Heise 2008, s. 9.

¹⁴⁹ Heise 2008, s. 9.

I Finland löste media och politiker problemet på samma sätt som Liljas föräldrar. Så länge man helt enkelt inte talade om saken behövde man ju inte heller ta ställning. Vad skulle ett litet och avlägset land ha kunnat göra åt ett så stort problem? Redan officiella invandringszonen var illa nog och genom ett djärvt beslut som godkändes av alla politiska partier började Finland fungera som om landet, och egentligen också världen, tog slut vid Salpausselkä.¹⁵⁰

I Halsingeh bejaktar indierna och kineserna dock också sitt ursprung. Traditionerna, festerna och vardagen har de bevarat trots att deras hemstäder inte längre är beboeliga. Men i Officiella invandringszonen bor en mer brokig skara människor. Utanför Jyväskylä är Finland mer globalt än någonsin.

I Officiella invandringszonen bodde holländare och danskar som inte lyckats hitta nya hem på närmare håll när deras land försvann. Där bodde också några få Petersburgsbor med finska förfäder som hellre flyttat västerut än mot öster och de möjligheter som öppnade sig i det smältande Sibirien. Spanjorer vars tomater blivit skruttiga som russin av vattenbrist och Saharaklimat försökte starta växthus i trakterna av det som en gång varit Åbo. Irländare från Galway och Donegal som nästan spolats bort av stormarna hade slagit sig ner i Östra Nyland som potatisfarmare. Nu satt de på sina traktorer, drack öl och sjöng krigiska sånger som höll på att driva tystlåtna bönder från vattenslätterna öster om London till vansinne. I söder tog Officiella invandringszonen slut vid Salpausselkä. Hela kusten söder om åsen och allt som fanns kvar av Österbotten var utlyst som farlig riskzon och officiellt tömd på folk. Officiellt alltså, i själva verket var området allt annat än tomt. Enligt ryktena höll nämligen också det här farliga området på att fyllas av folk, och det var människor som inte väntade på tillstånd och inkomstgarantier.¹⁵¹

Det är problematiskt att kommentera hur lokalsamhället och förhållandet till lokalsamhället inverkar på människornas förhållningssätt till naturen eftersom många områden och grupper av människor som är bosatta i Finland nämns, men inte kommenteras desto mer. Utanför Finlands gränser rör vi oss inte alls geografiskt,

¹⁵⁰ Luther 2011, s. 12.

¹⁵¹ Luther 2011, s. 12.

men nog kulturellt. Men jag kan i alla fall konstatera att de nationella åsikterna och den nationalistiska retoriken bland finländarna i Jyväskylä inte har hjälpt varken Finland som nation eller finländarna till ett mer etiskt förhållningssätt till naturen. Det här grundar jag bland annat på det här avsnittet: ”Så länge man helt enkelt inte talade om saken behövde man ju inte heller ta ställning. Vad skulle ett litet och avlägset land ha kunnat göra åt ett så stort problem?”¹⁵² Dylika yttringar finns det rikligt av i *De hemlösas stad*.

De nya gränsdragningarna, det nya Finland som består både av det mångkulturella och färgsprakande Halsingih och det nygamla Jyväskylä har kommit till med på grund av havsvattennivåns höjning och kraftiga stormar. Begrepp som lokalt och globalt, nationellt och regionalt behöver omvärderas i det här extremfallet. Ett samhälle som rymmer ett helt lands befolkning, som har bevarat sitt politiska system och hänger sig åt nationalism, men som existerar på bara en bråkdel av landets yta, är det till exempel en region eller en nation?

I *De hemlösas stad* är det i mångt och mycket vattnet som bidrar till den dystopiska intensiteten och som samtidigt konstituerar platsen. I Halsingih tampas man med stormar som drar in från havet¹⁵³, försörjer sig på mussel- och algodling, och flyttar när vattnet tränger bort en. I Jyväskylä finns det stadsbevakning, regler och ett allseende JYVÄ-SILMÄ, men bortom Jyväskylä är det bara vattnet som styr. Det är vattnet som får miljöflyktingarna att fly till det obeboeliga kust Österbotten¹⁵⁴ och det är vattnet som förändrat världen geografiskt och politiskt.

Trots det här är det förstås inte bara vattnet som konstituerar platsen i *De hemlösas stad*. Att de olika nationaliteterna som finns representerade inom landområdet lever så åtskilt är till exempel en aspekt som behöver synliggöras i en dylik granskning. Det är inte vattnet som tvingar finländare att isolera sig i Jyväskylä. Det är inte vattnet som gör att Halsingih är strikt uppdelat mellan indier och kineser. Men det är likväl vattnet som försatt alla de människor som vistas i Finland i den situation de befinner sig i.

¹⁵² Luther 2011, s. 12.

¹⁵³ Luther 2011, s. 209.

¹⁵⁴ Luther 2011, s. 12.

4.1 Individens jakt på identitet

Från första sidan i *De hemlösas stad* får läsaren ett hum om en hurdan protagonist vi har att göra med. Situationen som gestaltas är den mellan Lilja och hennes far, de grälar intensivt och Lilja viker sig inte en tum.¹⁵⁵ Vi har att göra med en sann tonårsrebell.

Liksom i *Minnet av vatten* kretsar den kvinnliga protagonistens aktörskap inte heller här kring att ta avstånd från tidigare generationers ”felaktiga” feminitet¹⁵⁶ eller att hitta den heterosexuella kärleken¹⁵⁷. Liljas aktörskap kretsar, åtminstone till en början, uteslutande kring att hitta sina rötter och sin identitet. När Lilja nyligen konstaterat att hennes pappa inte är hennes biologiska pappa, utan hennes morbror, börjar en beslutsamhet frodas: ”Om de bara skulle ha vetat vad hon visste! Om de ens vetat att hon visste! Lilja tittade på den ena efter den andra av främlingarna som hon levt hos i hela sitt liv. Hur hon än försökte lyckades hon inte få dem att verka särskilt främmande.”¹⁵⁸ Lilja har alltså listat ut att hennes biologiska mamma bor i Helsingfors, eller Halsingih. Hennes föräldrar vet inte att hon vet och hon bestämmer sig för att rymma.

Hintz, Basu och Broad skriver: ”Rising sea levels, storms, drought, and the end of fossil fuels create social, political, and economic nightmares that sensitize readers to the dangers of environmental ruin at the same time that they depict young protagonists learning to adapt and survive in altered times.”¹⁵⁹ Så är ändå inte riktigt fallet i *De hemlösas stad*. Lilja anpassar sig förvisso till den miljö hon kastas in i, även om hon växt upp i ett tryggt Jyväskylä lär hon sig att ta sig fram i miljonstaden Halsingih. Men ärligt talat framstår inte Lilja som någon speciellt rutinerad överlevare. Hon har vuxit upp i en miljö som långt påminner om välfärdsfinland, hon

¹⁵⁵ Luther 2011, s. 9.

¹⁵⁶ Maria Nilson, ’Att flicka sig: Hur flickor gör genus i chick lit och teen noir’, i *Flicktion: Perspektiv på flickan i fiktionen*, red. Eva Söderberg, Mia Österlund och Bodil Formark, Malmö: Universus Academic Press 2013, s.

¹⁵⁷ Ann Boglind och Anna Nordenstam, *Från fabler till manga 2: Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på ungdomslitteratur*, Malmö: Gleerups Utbildning 2016, s. 115.

¹⁵⁸ Luther 2011, s. 24.

¹⁵⁹ Hintz, Basu och Broad 2013, s. 3.

lever i en kärnfamilj och när hon väl agerar som en rebellisk protagonist är det med hjälp av andras nåder och överseende som hon tar sig fram i den miljöförstörda världen. Självt är Lilja varken särskilt gatusmart eller bra på att ta sig fram på egen hand.

När Lilja rymmer hemifrån tar hon till exempel med sig ett ombyte med kläder, en ostbit, en burk honung, en bit råglimpa och ett paket havreflingor. Sen cyklar hon mot Halsingih med start i Jyväskylä.¹⁶⁰ Men det tar inte länge innan det tillstöter en del problem på hennes färd: ”Nu var hon ganska mätt, men alldeles fruktansvärt törstig och ingenting hade hon kvar utom ostkanten, ännu mera honung och så påsen med torra gryn. Vatten! Varför hade hon inte tänkt på det?”¹⁶¹

Strax efter att Lilja insett sitt misstag med provianteringen hör hon ett dovt muller. Det visar sig vara traktorer, och eftersom Lilja lämnat sin cykel på vägen saknar hon snart både vatten och färdmedel. ”Lilja överväldigades av hopplösheten i allt och låg kvar och grät ända till hennes törstiga kropp förlorat så mycket vatten att den inte ens hade råd med tårar längre. Sedan måste hon ha somnat, för när hon vaknade kändes allting ännu mycket värre.”¹⁶²

Men även om jag hävdar att Lilja inte agerar som den typiska kvinnliga protagonisten, så som hon beskrivs av Hintz, Basu och Broad, har Lilja likväl tendenser som är värda att uppmärksamma. Lilja gör uppror mot sina föräldrar. De är förvisso inte hennes biologiska föräldrar men det är de människor som fostrat henne och tagit hand om henne när hennes biologiska mamma eller pappa inte tagit ansvar för henne. När hon väl kommer till Halsingih blir hon inhyst av en familj med härkomst från Indien. Där lär hon sig att anpassa sig, med hjälp av familjen som kommit till hennes undsättning.

Sari lyckades hon aldrig vänja sig vid, men det fanns en enklare version som kallades punjabidräkt. På Lilja hasade ändorna alltid fram över axlarna och doppades i maten, disken, stekpannan eller vilken som helst av all andra husliga saker som hon – alla

¹⁶⁰ Luther 2011, s. 32-33.

¹⁶¹ Luther 2011, s. 36.

¹⁶² Luther 2011, s. 39.

hushållslärinnors skräck! – numera sysslade med. I allt utom prydlighet hade hon förvandlats till en duktig indisk familjeflicka.¹⁶³

Lilja anpassar sig alltså till den situation hon försatt sig i och till de konsekvenser hon inte kunnat förutse. Och visst lär hon sig att ”adapt and survive in altered times” så som Hintz, Basu och Broad skriver¹⁶⁴, men fokus är inte på Liljas tillvaro i den översvämmade världen, utan snarare på hennes personliga utveckling och hennes inre resa i letandet efter sin biologiska mamma. Hammer konstaterar att det i det interaktiva mellanrummet mellan utopiska och dystopiska visioner ofta finns en protagonist på flykt som kämpar för sin överlevnad och som endera begränsas eller stärks av de sociala sammanhang som hen vistas i.¹⁶⁵

I *De hemlösas stad* kommer Lilja inte att kämpa för sin överlevnad, för hon är aldrig nära döden. Men däremot kämpar hon med att hitta sin biologiska mamma och således också sitt ursprung och sin identitet. Något hon får hjälp med upprepade gånger, också från oväntade håll.

- Vet du vem Sassa är? Känner du henne? Berätta NU! Genast!
- Nå int e de ju säkert att de e din Sassa, men jag känner EN Sassa å hon e en aikade förpackning, lite som du!
- Förpack... Tala så jag förstår! Sassa är min mamma tror jag och hon blev här när alla andra evakuerades. Lever hon?
- Ja tänkt väl de, ja tänkt så hela tiden... Ja tänk att sir man på en sån liten ljushåri flicka. Svartingskläder har hon, men ändå så sir man nog att hon int hör ti dom!¹⁶⁶

Janne Lindholm, en av de alkoholister som blivit lämnade kvar i Halsingih när resten av Helsingfors evakuerats hör Liljas desperata rop efter Sassa när ledtrådarna om var hon kan befinna sig tar slut. Han ger henne den information hon behöver för att kunna hitta fram.

¹⁶³ Luther 2011, s. 136.

¹⁶⁴ Hintz, Basu och Broad 2013, s. 3.

¹⁶⁵ Hammer 2010, s.39.

¹⁶⁶ Luther 2011, s. 140.

Sassa visar sig bo i en kyrka ute på en ö. Där hänger hon sig åt marinbiologi och har odlat sina excentriska, och i Liljas tycke, obehagliga sidor:

- Här kommer hon ju, vår lilla gäst. Och nu när madam sett henne måste jag be madam vara så vänlig och avlägsna sig. Vi är hårt arbetande människor och har alla en lång dag framför oss!
- Vara så vänlig och vara så vänlig! Om du själv skulle vilja vara så vänlig och stoppa upp såna vänligheter i din skvalpande kolossala *reve* skulle JAG bli glad!

Lilja bleknade. Trollets sista replik var på svenska och lämnade Kamala med ett artigt och oförstående leende som långsamt stelnade när Lilja slingrade sig ur hennes omfamning och stel som en pinne gick fram till trollet och på samma vilda och primitiva språk frågade:

- Är du Sassa, min mamma?¹⁶⁷

Liljas första möte med sin biologiska mamma blir knappast som hon tänkt. Mamman, Sassa, försöker ta sig in på gården till den familj som inhyser Lilja. Efter mötet med Sassa och en uppgörelse per mail med de föräldrar som fostrat Lilja fortsätter Liljas aktörskap i en annan riktning. Hon inleder en slags nyorienteringsfas och försöker återförenas med den familj hon vuxit upp i.

Men, i jämförelse med *Minnet av vatten* gör Lilja ingenting för att förbättra världsläget. Sassa däremot, hon försöker ta reda på vilka gifter som släppts ut i havet till följd av stormar, översvämningar och människors användning av giftiga kemikalier. De kinesiska musselodlarna som tillbringar sina dagar vid havet och på öar runt omkring Halsingih har nämligen problem med sjukdomar och hormonförändringar som Sassa inser att kan ha ett samband med de gifter som hon upptäckt i vattnet.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Luther 2011, s. 156.

¹⁶⁸ Luther 2011, s. 188.

5 Sammanfattning och slutsatser

Min avhandling kretsar kring hur rumslighet och utopisk potential påverkas av vattnet i de två ekodystopierna *Minnet av vatten* och *De hemlösas stad*. Min analys utgår från den ekokritiska teoribildningen, men också från teorier kring dystopin och utopin samt forskning kring spatialitet. Analysen är komparativ och nedan följer en sammanfattning av mina slutsatser samt spridda reflektioner och förslag till fortsatt forskning.

I båda verken får läsaren följa en ung, kvinnlig protagonist på deras respektive resor för att hitta sig själva samtidigt som de tvingas förhålla sig till klimatkatastrofen. Jag diskuterar och jämför således också protagonistens utveckling och aktörskap i de båda verken.

I de två romaner jag analyserar blir det tydligt att den största skillnaden, när man ser till vattnet som rumsskapare, är att vattnet helt enkelt i större utsträckning fungerar som rumsskapare i *De hemlösas stad*. Å andra sidan spelar vattnet, ekokatastrofen och miljömedvetenheten en desto mer central roll i *Minnet av vatten*.

I *De hemlösas stad* kretsar intrigen kring Liljas letande efter sin biologiska mamma, Liljas personliga utveckling, kampen för att acceptera verkligheten så som den är och slutligen att kunna återförenas med familjen. *De hemlösas stad* är ytterst sett en berättelse om sökandet efter ursprung mot en bakgrund av rasism och flyktingkris. När jag läser *De hemlösas stad* våren 2020 speglar också Liljas tillvaro vår samtid. När Lilja befinner sig i Jyväskylä får hon inte åka till Helsingfors. Gränserna är stängda eftersom Finland vill beskydda finländarna. När hon väl kommer till Helsingfors blir det igen väldigt svårt att ta sig tillbaka. Det här kunde bli en lång utveckling, det finns mycket mer att säga om den politik som förs och hur krisen hanteras i Luthers dystopi, men för den här gången lämnar jag det därhän.

I *Minnet av vatten* är istället kampen för vattnet, miljö rättvisa, humanitet och demokrati i centrum. En annan aspekt som tydligt skiljer den spatiala dimensionen i dystopierna åt är att det i *Minnet av vatten* är ett land, nämligen Kina, som tagit över åtminstone hela Skandinavien, och dessutom också alla vattenresurser. Dessutom har allt det som är kännpakt för Norden uttraderats och ersatts med nya sedvänjor, en tradition kring temästarna och deras yrkesutövning samt tydliga influenser från den asiatiska kulturen.

I *De hemlösas stad* slår Finland istället vakt om sin kultur, sina sedvänjor, sitt land och sitt folk. Det är utpräglad nationalism som styr verksamheten inom Jyväskylä, och det är stark främlingsfientlighet som präglar den politik som förs. Samtidigt kännetecknas också livet utanför Jyväskylä av olika uttryck för kultur och nationella identiteter som existerar sida vid sida, men utan blandning sinsemellan.

En gemensam aspekt i båda romanerna är att flera karaktärer hänger sig åt nostalgi. I *De hemlösas stad* återkommer Liljas föräldrar till hur tillvaron och Helsingfors såg ut ”förr” och längtar tillbaka till det förgångna, ett förgånget som kan läsas som en anspelning på vår samtid. Samtidigt som det är genom dessa anspelningar som romanens tilltal tar sig uttryck är det också problematiskt att nostalgisera kring en tid som också påverkat klimatkatastrofens faktum.

I *Minnet av vatten* är det istället Noira som längtar till en svunnen tid. Hon har dock inte själv upplevt de kalla vintrarna, eller ett liv som inte levts under en ockupationsmakts kontroll. Hennes nostalgi upplever jag därför inte som lika destruktiv eftersom den inte förhärmligar tidigare generationer och tider, utan tvärtom, ifrågasätter dessa.

Vidare är det anmärkningsvärt att samma scenario har inträffat i båda romanerna. Havsvattennivån har höjts och lett till ödesdigra konsekvenser för allt levande på jorden. Men konsekvenserna ser helt olika ut. I *Minnet av vatten* är det vattenbristen, torkan och att sötvatten blivit till saltvatten som försämrar levnadsvillkoren. I *De hemlösas stad* har havsvattennivåns höjning istället lett till strida strömmar av miljöflyktingar, överbefolkning och kraftiga stormar som regelbundet äventyrar alla människor längs kusten. Någon alarmerande brist på varken mat eller vatten verkar det ändå inte vara varken i Jyväskylä, Halsingih eller Officiella invandringszonen.

Även om *De hemlösas stad* kommunicerar med dystopigenren genom element som JYVÄ-SILMÄ, stadsbevakningen, obligatoriska kantelektioner och andra uttryck för kontroll är jag skeptisk till om det är rimligt att genrebestämma *De hemlösas stad* som en ekodystopi. Ekofiktion är det givetvis, men den miljöförstörda världen och dess dystopiska laddning hamnar i skymundan när läsaren följer femtonåriga Lilja i jakten på sin biologiska mamma.

Vid en närmare titt på protagonistens aktörskap i de bägge romanerna blir det tydligt hur protagonisterna skiljer sig från varandra på en grundläggande nivå. Lilja

överlever och tar sig fram eftersom hon får generöst med hjälp av ”total strangers”, som Rigby skriver¹⁶⁹, så som den indiska familj som förbarmar sig över henne i Halsingih. I jämförelse med Lilja framstår Noria som en barmhärtig samarit, en madonna rent av. Noria offrar istället sitt liv för ”total strangers”.

Det de två protagonisterna däremot har gemensamt är upproret mot föräldrarna. Ingen av dem har särskilt inflammerade relationer till sina föräldrar, men de väljer ändå att gå sin egen väg och trotsa sina föräldrars påbud, även om det visar sig bli mödosamt för dem båda. Dessutom agerar de båda från en privilegierad position. Lilja hör till den procent människor i Finland som växer upp under (skenbart) trygga förhållanden. Noria har hela sin uppväxt haft tillgång till mat och rent vatten.

Norias och Liljas aktörskap präglas också i sig av utopisk potential. Detta eftersom jag hävdar att den utopiska potentialen i dystopin är en förutsättning för protagonistens aktörskap i de verk jag analyserar, och dessutom har en stark inverkan på konstitueringen av platsen i dystopin.

Under skrivandets gång har jag dock lagt märke till områden som man gärna ytterligare kunde fördjupa sig i. Jag vill alltså ge några förslag till fortsatt forskning:

Jag har inte gått desto djupare in på digitaliseringens och teknikens inverkan på varken protagonistens aktörskap eller platsen. Det här är något man gärna kunde göra eftersom det finns en god grogrund för analys av nämnda fenomen inom dystopigenren. Digitaliseringen spelar i dag en stor roll i verkligheten, och eftersom litteraturen speglar verkligheten, och vice versa, vore det intressant att se främst på teknikens inverkan på platsen i ekodystopier riktade till unga vuxna. Meurer-Bongardt tangerar också det här i sin analys av Hagar Olssons verk: ”Olssons sätt att tänka utopiskt syftar på människans belägenhet i en värld som moderniseras i en snabb takt, en värld där religionerna har tappat sitt tolkningsföreträde och där naturvetenskaperna och ekonomin tar över att definiera människan.”¹⁷⁰

Meurer-Bongardts resonemang för mig in på följande förslag till fortsatt forskning. I och med den här moderniseringen som bidrar till digitaliseringen och naturvetenskapens och ekonomins dominans gällande att definiera människan vore

¹⁶⁹ Rigby 2015, s. 2.

¹⁷⁰ Meurer-Bongardt 2011, s. 495.

det också intressant att tillämpa litteraturteori kring religionens roll i ekodystopin riktad till unga-vuxna. I *Minnet av vatten* ges till exempel uttryck för nyandlighet och spiritualism med ursprung i de religioner som härstammar från Asien. I *De hemlösas stad* spelar å sin sida hinduismen en central roll i många människors vardag. De samhällen som framställs i dystopierna är således inte sekulariserade, men kristendomen har utraderats i Norden. Det vore intressant att närmare undersöka huruvida religionen överlag har tappat sitt tolkningsföreträde i ekodystopier riktade till unga-vuxna, eller om den tendens som kan anas i *De hemlösas stad* och *Minnet av vatten* återfinns också på annat håll inom samma genre.

Vidare skulle en analys av tilltal i ekodystopier riktade till unga-vuxna i min mening göra sig bra med tanke på den tendens som påvisas i teoridelens kapitel 2.1. Hintz, Basu och Broad antyder att samtida dystopier riktade till unga-vuxna är ungefär lika progressiva som de victorianska barnberättelserna eftersom det ofta återfinns en didaktisk dimension och en tydlig sensmoral i romaner inom genren.¹⁷¹ En forskning med avstamp i tilltal eller dylikt skulle därför göra sig bra i tiden.

Slutligen kan jag konstatera, att även om de två dystopierna beskriver katastrofens efterdyningar och människans, djurens och naturens utsatthet och omöjliga återhämtning i en miljöförstörd värld, så är den utopiska potentialen också närvarande i båda narrativen. Den spänning mellan kommodifiering av jordens resurser, ett kapitalistiskt system, mänsklig egoism, naturens rop på hjälp och möjligheten till aktion som påvisas i båda romanerna, och som också uppmärksammas i vår verklighet uttrycks kärnfullt och koncentrerat i epilogens sista mening i *Minnet av vatten*: ”Den här morgonen är världen stoft och aska, men den är inte tömd på hopp.”

¹⁷¹ Hintz, Basu och Broad 2013, s. 5.

Litteraturförteckning

Primärmaterial

Itäranta, Emmi, *Minnet av vatten*, Stockholm: Modernista 2012

Luther, Annika, *De hemlösas stad*, Helsingfors: Söderströms 2011

Sekundärlitteratur

Ahlbäck, Pia Maria, *Energy, heterotopia, dystopia : George Orwell, Michel Foucault and the twentieth century environmental imagination*, Åbo : Åbo Akademi University Press 2001

Basu, Balaka; Broad, Katherine R.; Hintz, Carrie ; Basu, Balaka ; Broad, Katherine R. ; Hintz, Carrie, *Contemporary dystopian fiction for young adults : brave new teenagers : Children's Literature and Culture*, Taylor and Francis 2013

Boglund, Ann och Nordenstam, Anna, *Från fabler till manga 2: Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på ungdomslitteratur*, Malmö: Gleerups 2016

Buell, Lawrence, *Writing for an Endangered World – Literature, Culture, and Environment in the U.S and beyond*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press 2001

Claeys, Gregory, *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Cambridge University Press 2010

Emmett, Robert S. och Nye, David E, *The environmental humanities: a critical introduction*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press 2017

Finch, Jason, *Deep Locational Criticism – Imaginative place in literary research and teaching*, John Benjamins Publishing Company 2016

Furu, Sofie, "Från klösande lodjur till brinnande skyskrapor". Intervju med Pia Maria Ahlbäck i Horisont, 2, 2013

Gallardo, Pere och Russell, Elizabeth, *Yesterday's Tomorrows: On Utopia and Dystopia*, Cambridge Scholars Publisher, 2014

Glotfelty, Cheryl och Fromm, Harold m.fl, *The ecocriticism reader: landmarks in literary ecology*, Athens (Ga.): University of Georgia 1996

Hammer, Yvonne, "Confronting ecological futures: global environmental crises in contemporary survival quests for young adults", I publikationen: *Barnboken* 01 November 2010, Vol.33 (2)

Heise, Ursula K., *Sense of place and sense of planet: the environmental imagination of the global*, Oxford: Oxford University Press 2008

Laakso, Maria, "Nuorten lokerointi ja kehittyminen Salla Simukan nuortendystopiaromaaneissa Jäljellä ja Toisaalla", i: *Sananjalka*, Vol 60, Nr 60, 2018

Laakso, Maria, Lahtinen, Toni och Samola, Hanna, "Young Saviors and Agents of Change: Power, Environment, and Girlhood in Contemporary Finnish Young Adult Dystopias", i: *Utopian Studies*, Vol 30, Nr 2, 2019.

Malmio, Kristina och Kurikka, Kaisa, Introduction: "Storied Spaces of Contemporary Nordic Literature", K. Malmio och K. Kurikka (red), i: *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*, Palgrave Macmillan 2019

Malmio, Kristina, "The Miracle of the Mesh: Global Imaginary and Ecological Thinking in Ralf Andtbacka's *Wunderkammer*", K. Malmio och K. Kurikka (red), i: *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*, Palgrave Macmillan 2019

Meurer-Bongardt, Judith, *Wo Atlantis am Horizont leuchtet oder eine Reise zum Mittelpunkt des Menschen : utopisches Denken in den Schriften Hagar Olssons*, Åbo: Åbo Akademis förlag 2011

Rigby, Kate, *Dancing with disaster: environmental histories, narratives, and ethics for perilous times*, Charlottesville: University of Virginia Press 2015

Salmi, Ronja och Toivainen, Mikko, *12 tarinaa kirjoittamisesta*, Helsingfors: Werner Söderström Osakeyhtiö 2017.

Söderberg, Eva, Österlund, Mia och Formark, Bodil, *Flicktion: Perspektiv på flickan i fiktionen*, Malmö: Universus Academic Press 2013

Sörlin, Sverker, *Europas idéhistoria: 1492-1918. Mörkret i människan*, Stockholm: Natur och Kultur 2014

Wilson, Sharon R., *Women's Utopian and Dystopian Fiction*, Cambridge Scholars Publishing 2013

Sekundärlitteratur, hämtat från internet

Evers, Niklas, *Svenska Yle*, "Nödläge i Australien på grund av bränder och värmebölja: 'Brandbilarna räcker inte till'", (hämtat 21.4.2020)
<https://svenska.yle.fi/artikel/2019/12/19/nodlage-i-australien-pa-grund-av-brander-och-varmebolja-brandbilarna-racker-inte>

Hightower, Nancy, *The Washington Post*, "Best science fiction and fantasy in June" (hämtat, 19.9.2019) https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/best-science-fiction-and-fantasy-in-june/2014/06/17/b48518b2-f197-11e3-914c-1fbd0614e2d4_story.html

Israelson, Per, *Svenska Dagbladet*, "Vardagligt liv efter undergången", (hämtat, 19.9.2019) <https://www.svd.se/vardagligt-liv-efter-undergangen>

Lassén-Seger, Maria, *Hufvudstadsbladet*, "Luthers vattenvärld fungerar", (hämtat 19.9.2019) <http://gamla.hbl.fi/kultur/recension/2011-08-25/luthers-vattenvarld-fungerar>

Roberts, Adam, *The Guardian*, "Best science fiction books of 2014" (hämtat, 19.9.2019) <https://www.theguardian.com/books/2014/dec/05/best-science-fiction-books-2014>

Öhman, Jeanette, *Hufvudstadsbladet*, "Bränderna stänger delar av Los Angeles", 10.11.2018 (hämtat 12.11.2018),

Hufvudstadsbladet, "Katastrofen i Kalifornien – det nya onormala", 12.11.2018 (hämtat 12.11.2018), TT-AFP-REUTERS

Nyhetsinslag, *CNN*, "CNN meteorologist debunks Trump on wildfires" (hämtat 12.11.2018) <https://edition.cnn.com/videos/weather/2018/11/12/meteorologist-pushes-back-trump-claim-wildfires-sater-sot-nr-vpx.cnn>

<http://www.emmiitaranta.com/memory-of-water> , (hämtat 14.5.2018)

<https://research.uta.fi/aqua/toni-lahtinen/>, (hämtat 22.4.2020)

Pressmeddelande, Svenska Litteratursällskapetets webbplats:
<https://www.sls.fi/sv/nyheter/sls-finansierar-forskning-kring-ungdomslitteratur-och-utlandsfinlandssvenskar> , 22.10.2018, (hämtat, 8.5.2020).